

RESSENYES

Nota

Aquest any 2009, des de l'Institut d'Estudis Empordanesos, hem decidit iniciar la tasca de ressenyar les tesis doctorals de l'àmbit de les ciències naturals. El criteri per a la selecció de les tesis ha estat que fossin defensades al llarg de l'any 2008 i que tinguessin alguna vinculació amb l'Empordà. La recerca s'ha realitzat utilitzant el portal TDX (<http://www.tesisenxarxa.net>) on es poden consultar. Les persones que han realitzat les ressenyes són enteses en el seu àmbit de recerca. L'ordre d'aquest apartat és la data de la defensa. Demanem disculpes si ens ha passat per alt alguna tesi defensada el 2008 i en tot cas demanem que ens ho comuniquem i la incorporariem als següents *Annals*.

CIÈNCIA EMPORDANESA A LA UNIVERSITAT

ESTUDI ETNOBOTÀNIC DE LA COMARCA DE L'ALT EMPORDÀ

Montserrat Parada i Soler

Directors: Joan Vallès Xirau i M. Àngels Bonet Galobart. Universitat de Barcelona.

Departament: Productes Naturals, Biologia Vegetal i Edafologia.

Data de defensa: 14-04-2008.

Format de la tesi: extensa tesi escrita en català que arriba a les 1.500 pàgines, formada per diferents capítols, catàlegs i annexos.

Com ens indica al títol de la seva tesi doctoral, Montserrat Parada i Soler ha realitzat un estudi exhaustiu de les relacions entre les persones i les plantes a la comarca de l'Alt Empordà, és a dir, dels usos i la cultura popular de les plantes d'aquesta zona. A la primera part de la tesi, Montserrat Parada i Soler elabora un recull d'informació a partir del qual obté una descripció ambiental i sociològica detallada del territori estudiat. En aquesta part, s'hi troben des de dades climàtiques o geològiques fins a dades demogràfiques i sobre l'evolució econòmica dels diferents sectors (primari, secundari i terciari) a la comarca de l'Alt Empordà (la majoria de dades obtingudes de bibliografia o elaborades per l'Institut d'Estadística de Catalunya).

Posteriorment a aquest recull d'informació sobre l'Alt Empordà, trobem el cos central de la seva tesi doctoral: els catàlegs i la discussió de la informació obtinguda. La tesi aporta principalment tres tipus de ca-

tàlegs obtinguts a través d'entrevistes etnobotàniques a diferents informants de la comarca: un *catàleg etnoflorístic* (és a dir, el llistat de tots els tàxons de plantes citats pels diferents informants on cada espècie va acompanyada dels usos que se n'han descrit, els noms populars i la fonètica recollits i la informació de la biologia de l'espècie); un *catàleg de barreges o formulacions compostes* (és a dir, el llistat de totes les barreges de plantes que els informants han descrit), i un *catàleg de licors i altres begudes* (és a dir, el llistat de tots els licors i altres begudes obtingudes amb plantes que els informants han descrit).

Montserrat Parada i Soler ha obtingut la informació del cos central del seu estudi a través d'entrevistes a més de 150 informants seguint una metodologia basada en el treball de l'equip d'etnobotànica de la Universitat de Barcelona, capdavanter en aquesta àrea de coneixement, i que evidentment dóna una rigorositat i fiabilitat elevada als resultats obtinguts. A la tesi, també hi trobem un apartat d'etnobotànica quantitativa en què s'intenta avaluar l'estat del coneixement popular de les plantes a l'Alt Empordà a través d'índexs específics, i en el qual una de les conclusions més importants és que gran part de les propietats i els usos que es coneixen de les plantes corren el perill de caure en desús i desaparèixer, ja que actualment gairebé ja no s'utilitzen i la informació prové de persones de la tercera edat.

De totes maneres, gràcies a l'excel·lent recull d'informació (bibliogràfica i amb treball de camp) que ha fet l'autora, el que segur que no es

perdrà és el coneixement dels usos i la cultura popular de les plantes de l'Alt Empordà, agrupat en aquesta tesi doctoral que de ben segur esdevindrà una obra de referència per diferents motius, entre els quals destaquen: la quantitat i la rigorositat de la informació. A més, cal afegir que amb aquesta obra torna a excel·lir la recerca feta pel grup d'etnobotànica de la Universitat de Barcelona, dirigit pel Dr. Joan Vallès Xirau i col·laboradores, que any rere any contribueix a la salvaguarda de la cultura popular d'una de les parts més importants del patrimoni natural dels Països Catalans: les plantes.

Sandra Saura-Mas

*Centre de Recerca Ecològica i
Aplicacions Forestals
Universitat Autònoma
de Barcelona*

CARACTERITZACIÓ FUNCIONAL D'ESPÈCIES LLENYOSES MEDITERRÀNIES AMB DIFERENTS ESTRATÈGIES REGENERATIVES POST-INCENDI

Sandra Saura-Mas

Director: Francisco Lloret Maya. Universitat Autònoma de Barcelona.

Departament: Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia.

Data de defensa: 25-04-2008.

Format de la tesi: rel·ligat de set articles científics en anglès amb una introducció, síntesi i conclusions generals del treball en català.

A la seva tesi doctoral, Sandra Saura-Mas ha classificat les espècies llenyoses del massís del Montgrí segons

el seu tipus de regeneració postincendi en rebrotadores i germinadores. Ha comprovat que les rebrotadores presenten els valors més alts de contingut de matèria seca foliar, triguen més a descompondre's, són més eficients en l'ús de l'aigua, presenten menors continguts de fòsfor a les fulles, i tenen menys material fi mort i menor inflamabilitat que les germinadores. Les germinadores produeixen biomassa més ràpidament i amb menor eficiència en la conservació dels nutrients, i tenen més mesòfil a les fulles. També ha fet palès que les espècies rebrotadores tendeixen a mostrar estratègies d'evitació de la sequera i mantenen els continguts d'aigua més estables al llarg de l'any, mentre que les germinadores tendeixen a presentar trets relacionats amb la tolerància a la sequera i poden arribar a tenir continguts d'aigua més baixos. No queda clar si aquestes síndromes són producte de l'evolució de les espècies amb incendis freqüents o amb un clima caracteritzat per sequeres freqüents, segurament més determinant encara, però, en tot cas, sembla que hi ha una relació clara entre el tipus de regeneració i les característiques funcionals. És lògic, doncs, que els canvis en l'abundància relativa d'unes o altres espècies després de pertorbacions com els incendis afecti, a més de l'estructura, el funcionament dels ecosistemes.

La tesi excel·leix per diverses raons. Per exemple, perquè ha considerat sàviament que els trets estructurals i funcionals van estretament lligats a les afiliacions taxonòmiques i que les espècies tenen un origen més o menys llunyà en el temps en unes condicions que les han marcat evolutivament. Les germinadores es van

originar majoritàriament en el Quaternari, són postmediterrànies; les no germinadores ho van fer en el Terciari, són premediterrànies. La tesi recorda també, i de nou sàviament, que els tipus biològics i la taxonomia de les espècies rebrotadores i germinadores varien segons la regió del planeta. Per exemple, les de Sud-àfrica són ben diferents de les d'aquí i curiosament presenten espècies rebrotadores més baixes en alçada que les germinadores, al contrari del que passa aquí. Un altre aspecte especialment positiu es l'esforç fet, molt poc habitual, per a estudiar la topologia i morfologia del sistema radicular de les espècies estudiades. L'estudi ha mostrat que les germinadores presenten una major efectivitat a explorar i explotar el sol i una més eficient adquisició de nutrients, i que, en canvi, les rebrotadores presenten un sistema radicular més llarg que pot contrarestar els efectes de la seva topologia en tenir més longitud.

La tesi, com totes, podria anar més enllà en alguns aspectes, per exemple tot usant tècniques filogenètiques en la comparació de les espècies, o millorant alguns models estadístics o les interpretacions de variables com la composició isotòpica de C^{13} o N^{15} . En conjunt, però, és una magnífica tesi que representa un avenç significatiu en ecologia funcional i ecologia del foc en millorar la comprensió de la dinàmica dels ecosistemes mediterranis amb risc d'incendi. És, a més, una tesi que aporta un considerable afegit a les bases de dades globals, fins ara força esbiaixades cap un major predomini d'espècies herbàcies i arbòries i de regions més sep-

tentrionals, una tesi que pot ser útil per a millorar la gestió d'ecosistemes mediterranis com els del massís del Montgrí, i una tesi, en definitiva, que mostra l'excel·lent formació com a investigadora de Sandra Saura-Mas.

Josep Peñuelas i Reixach

Centre de Recerca Ecològica i

Aplicacions Forestals

Consejo Superior de

Investigaciones Científicas

NATURA I CULTURA EN L'EVOLUCIÓ DEL PAISATGE DE CLOSES A L'ALT EMPORDÀ (1957-2001)

Albert Llausàs i Pascual

Director: Anna Ribas Palom. Universitat de Girona.

Departament: Institut de Medi Ambient.

Data de defensa: 19-06-2008.

Format de la tesi: tesi escrita en català, formada per nou capítols i amb una extensió de més de 500 pàgines.

La tesi d'Albert Llausàs centra la seva atenció en un dels elements més emblemàtics del paisatge cultural de l'Empordà: les closes. Aquest excel·lent treball d'investigació fa, en primer lloc, un exhaustiu repàs als valors d'aquesta tipologia de paisatge i la seva evolució històrica a Europa. El nucli, i principal aportació, se centra en les closes de l'Alt Empordà i fa una anàlisi de detall (1:5.000) de la seva evolució des de l'any 1957 fins al 2001 a partir, per una banda, de la fotografia aèria ampliada des de negatiu i ortorectificada de l'anomenat vol americà (1957). Aquesta és una operació que

repeteix amb la fotografia aèria de la part central del període estudiat (1970) i, per un altre costat, empra també ortofotografies recents (2001). Aquesta cartografia tan precisa permet quantificar i descriure, amb molta precisió i rigor, les característiques estructurals i configuratives del paisatge de closes de la zona d'estudi. L'anàlisi i valoració dels canvis es realitza amb l'ajuda dels índexs de paisatge desenvolupats des de l'ecologia del paisatge (*landscape ecology*).

Aquesta aproximació més quantitativa es complementa amb dades de caràcter qualitatiu sobre les formes i tècniques de gestió de les closes, tant en el passat com en l'actualitat. És un treball minuciós fonamentat en la realització d'enquestes en profunditat als propietaris i/o gestors de les closes al llarg del període estudiat. Evidentment, la combinació d'aquestes dues aproximacions permet determinar les interaccions entre estructura del paisatge i la gestió que s'hi ha dut a terme a partir de l'anàlisi de les possibles relacions causa-efecte. Alhora aquest enfocament permet fer una interpretació predictiva sobre la incidència que pot tenir les pràctiques de gestió en l'evolució futura del paisatge de closes. Finalment, es clou el treball amb un conjunt de consideracions i reflexions entorn del paper de les polítiques públiques i els programes d'actuació en les closes i es fa un seguit de propostes de cara a millorar-ne la seva gestió.

En definitiva, aquest és un treball de referència i cita obligada per entendre l'evolució de les closes de l'Alt Empordà. Per una banda, ens permet doncs conèixer amb exactitud els can-

vis en l'estructura del paisatge al llarg del darrer mig segle. Però alhora combina aquesta dimensió quantitativa amb una informació qualitativa excel·lent que ajuda a entendre quins han estat els motius i les pràctiques efectives que han acabat perfilant la dinàmica d'aquest paisatge fins arribar a la situació actual. No és fàcil trobar tesis doctorals que combinin aproximacions metodològiques tan dispers però alhora tan necessàries per poder disposar d'un coneixement més complet, més complex i més comprensible. Un esforç considerable que facilita una interpretació summament interessant sobre el passat, el present i el futur de les closes a partir d'una anàlisi en clau paisatgística que combina la dimensió ecològica, socioeconòmica i cultural.

Josep Vila i Subirós

*Departament de Geografia,
Institut de Medi Ambient
Universitat de Girona*

COMUNITATS BACTERIANES NITRIFICANTS I DESNITRIFICANTS EN EL SEDIMENT I LA RIZOSFERA D'UNS AIGUAMOLLS CONSTRUÏTS

Olaya Ruiz Rueda

Director: Lluís Banyeras Vives. Universitat de Girona.

Departament: Grup d'Ecologia Microbiana Molecular, Institut d'Ecologia Aquàtica.

Data de defensa: 27-06-2008.

Format de la tesi: relligat de quatre articles científics en anglès amb una introducció i una discussió general del treball. També conté un resum en català i castellà.

La contínua descàrrega de nutrients, sobretot fosfats i nitrogen, és la major causa d'eutrofització dels ecosistemes aquàtics, un procés de degradació progressiva de la qualitat de l'aigua que pot acabar essent pràcticament irreversible. Els sistemes de tractament basats en aiguamolls construïts s'han emprat per reduir els nivells de nitrogen a l'aigua com a alternativa de baix cost als mètodes de depuració convencionals. L'eliminació de nitrogen en aquests sistemes depèn en bona part de la vegetació i l'alternança de condicions aeròbiques i anaeròbiques per promoure la nitrificació i la desnitrificació, dos processos bacterians responsables de transformar els compostos de nitrogen fins a convertir-los en nitrogen gas (N_2), que difon cap a l'atmosfera i per tant és eliminat del sistema.

En aquest treball d'investigació, dissenyat i elaborat de forma excel·lent, es van analitzar la nitrificació i la desnitrificació en relació amb dues espècies de plantes macròfites (canyís i balca) en un sistema d'aiguamolls construïts de tractament de flux superficial (FS-SAC) dissenyat per minimitzar l'impacte de l'alliberament d'aigua carregada de nutrients, procedent de la depuradora d'Empuriabrava, a l'interior del Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà. Es van avaluar alguns dels factors que regulen la distribució i funció de les poblacions de bacteris oxidadors d'amoni (AOB) i desnitrificants al SAC i es va analitzar també l'eficiència de l'eliminació de nitrogen en relació amb el paper de la vegetació. Les tres cel·les de tractament d'aquest sistema es caracteritzen per una elevada hete-

rogeneïtat, ja que la distribució de les masses de vegetació crea una gran diversitat de condicions i de microhàbitats per als microorganismes. A més, el SAC Empuriabrava està marcat per fortes variacions que modifiquen el cabal i la composició química de l'aigua, ja sigui a causa de l'estacionalitat o del control operacional del sistema. Aquestes característiques incrementen tant la complexitat com l'interès de l'estudi.

Per portar a terme aquesta recerca, no només es van utilitzar mètodes químics i microbiològics per tal de determinar les activitats ecofisiològiques dels bacteris implicats en aquests processos i la seva importància en les taxes d'eliminació de nitrogen, sinó que també es van aplicar metodologies moleculars, basades en l'anàlisi de les seqüències d'ADN, per analitzar l'estructura de les comunitats microbianes. Aquestes metodologies, d'implantació recent però molt estesa en estudis d'ecologia microbiana, permeten detectar la presència d'una gran varietat d'espècies bacterianes sense necessitat de cultivar-les i, per tant, sense les importants limitacions pròpies dels mètodes de cultiu en el laboratori. La seva utilització ha fet possible la identificació d'una gran quantitat de poblacions de microorganismes, sovint totalment desconeguts, i per tant permet una aproximació molt més real a la composició i l'estructura de les comunitats microbianes. En aquest cas, es va optar encertadament per l'aplicació de tècniques de PCR, clonatge, T-RFLP i DGGE per a l'anàlisi dels gens *nirS* i *nosZ*, en el cas dels desnitrificants, i del 16SrRNA, per als AOB.

La comparació de les taxes potencials de conversió d'amoni i nitrat entre els sediments i la rizosfera de canyís (*Phragmites australis*) i balca (*Typha* sp.) va posar de manifest la importància de la vegetació per estimular un major rendiment en l'eliminació de nitrogen. A més, durant els episodis crítics d'elevada càrrega de nutrients a l'entrada d'aigua del SAC (que es produeixen generalment a l'estiu) es van obtenir taxes significativament superiors per canyís que per balca, indicant la millor adequació de la primera espècie vegetal per al tractament. Els diferents tipus de microorganismes implicats en aquests processos, però, van reaccionar de forma diferent davant aquests canvis. Així, mentre les comunitats de bacteris desnitrificants van modificar la seva composició en relació amb la dinàmica hidrològica del SAC, amb poblacions adaptades de manera específica a determinades situacions ambientals, i durant els períodes de càrrega crítica es van pronunciar especialment les diferències entre les poblacions associades a balca i canyís, en canvi les comunitats d'AOB no van mostrar variacions respecte cap dels factors considerats, indicant una estabilitat molt gran de les seves poblacions. En el cas dels bacteris desnitrificants, a més, l'anàlisi dels gens *nirS* i *nosZ* va permetre detectar una elevada diversitat (incrementada durant els períodes d'estrès), amb molts bacteris que no es corresponen amb espècies que hagin estat descrites fins ara. Els AOB, però, presentaven una diversitat molt més limitada, amb un predomini clar i constant de les espècies *Nitrosomonas marina* i *Nitrosomonas ureae*.

Els resultats demostren que les plantes són un factor crucial per sostenir i controlar les funcions de nitrificació i desnitrificació en el sediment del SAC, al llarg d'una dinàmica variable en els condicionants ambientals que afecten aquests processos microbians. Cal tenir en compte, però, que els canvis més significatius en la composició de les comunitats de bacteris desnitrificants van tenir lloc en relació amb factors ambientals relacionats amb l'operació del SAC. Les conclusions d'aquest treball presenten una interessant aplicació per al futur disseny i la gestió dels SAC de flux superficial, de manera que es pot plantejar la reorganització de la cobertura vegetal com a eina per compartimentalitzar funcions ecofisiològiques i modular l'eliminació de nitrogen en aquest tipus de sistemes. El coneixement dels factors crítics que condicionen aquest procés clau en la regeneració de les aigües residuals permetrà optimitzar el control del seu tractament per tal de millorar-ne l'eficiència i gestionar adequadament els increments en les concentracions de nutrients que es produeixen durant els períodes crítics estivals. En definitiva, aquesta tesi doctoral és un bon exemple de com aplicar metodologies moleculars pròpies dels estudis genètics a la millora de processos ambientals regulats tecnològicament a gran escala, a través del coneixement de fenòmens ecofisiològics bacterians que tenen lloc a una escala molt petita, en microhàbitats recòndits del sediment i les arrels de les plantes.

Xavi Vila Portella

*Institut d'Ecologia Aquàtica
Universitat de Girona*

DIVERSITAT DE BACTERIS VERDS DEL SOFRE EN LLACUNES SALINES I OSMOADAPTACIÓ AMB N^o-ACETIL- β -LISINA

Xavier Triadó Margarit

Director: Xavier Vila Portella. Universitat de Girona.

Departament: Grup d'Ecologia Microbiana Molecular, Institut d'Ecologia Aquàtica.

Data de defensa: 29-07-2008.

Format de la tesi: rel·ligat de tres articles científics en anglès amb una introducció, discussió i conclusions generals del treball en català.

Per a l'ull no expert, un passeig per determinats paisatges de la nostra geografia pot despertar sentiments diversos, tots ells relacionats, amb major o menor mesura, amb la valoració estètica que en fem o amb la identificació que tinguem amb aquell territori. En canvi, per a l'ull entrenat, el paisatge canvia a cada passa. El que per a uns és únicament un doll d'aigua, o una llacuna més o menys atractiva, es converteix en un calidoscopi de condicions que permeten el desenvolupament de multitud de formes de vida que, a la gran majoria, ens passen desapercebudes.

La tesi que es referencia aquí permet endinsar-se en un món desconegut per a la majoria. Ens trobem davant un treball d'investigació excel·lent sobre la capacitat d'adaptació dels Bacteris Fotosintètics Verds del Sofre (BVS d'ara endavant) a viure en condicions d'elevades concentracions de sal. La tesi no només aporta nous aspectes sobre l'ecologia i distribució de diferents espècies de BVS en ambients salins (com ara la

llacuna de La Massona situada al Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà) sinó que també aprofundeix en els aspectes fisiològics i moleculars de l'osmoadaptació, identificant els compostos responsables i els gens que codifiquen pels enzims implicats en la seva síntesi. El treball constitueix un exemple de com aplicar exitosament un enfocament polifàsic a un problema biològic concret.

En el treball s'han aplicat, amb èxit, tècniques microbiològiques clàssiques (cultiu, enriquiment i aïllament de microorganismes anaeròbics, selecció i caracterització de soques) i se n'han desenvolupat de pròpies per tal d'optimitzar l'enriquiment i la selecció de noves espècies halòfiles. D'altra banda, l'aplicació de tècniques moleculars a l'estudi de l'osmoadaptació és relativament nova i ha permès aprofundir en la regulació gènica que s'amaga darrere el procés i en la identificació precisa de les soques bacterianes aïllades. D'entre les fites aconseguïdes m'agradaria destacar-ne les següents:

– L'aïllament i caracterització de diferents soques de BVS i Bacteri Vermells del Sofre a partir de mostres naturals dels ambients estudiats. Això ha permès ampliar la col·lecció d'aïllats ja existents i disposar de models de laboratori sobre els quals continuar els estudis iniciats.

– La revisió exhaustiva de l'arbre filogenètic dels BVS a la llum dels resultats obtinguts quant a osmoadaptació i que completa la que fins ara es coneixia per la bibliografia especialitzada. Aquesta revisió no només inclou els aspectes moleculars sinó també els fisiològics i ecològics, sovint deixats de banda.

– El descobriment d'un nou solut compatible, la N^ε-acetil-β-lisina (NeABL), en bacteris verds del sofre i en *Bacillus cereus*. Fins ara la síntesi d'aquest compost com a estratègia adaptativa a condicions d'elevada salinitat només es coneixia en arqueus halòfils. A més també s'ha descobert una correlació entre la concentració intracel·lular de NeABL i la concentració salina del medi i la presència també d'altres soluts compatibles com ara el α- i β-glutamat, fins ara desconeguts en BVS.

– La identificació de dos gens que codifiquen per enzims implicats en la síntesi de NeABL (lisina-2,3-aminomutasa i β-lisina acetiltransferasa) i l'estudi posterior que ha permès detectar les seqüències d'aquests gens en 31 espècies bacterianes corresponents a 5 Fílums (*Euryarchaeota*, *Chlorobi*, *Chloroflexi*, *Firmicutes* i *Proteobacteria*). A més s'han dissenyat encebadors per PCR que han permès la detecció del gen de la lisina-2,3-aminomutasa en dues soques de BVS aïllades dels ambients estudiats.

– L'optimització de les condicions de creixement per la producció d'elevades quantitats de NeABL en *Bacillus cereus* CECT148^T i que permeten una elevada taxa de creixement del bacteri i alhora una alta acumulació del compost. Això ofereix una possibilitat pràctica per a la utilització futura d'aquest bacteri com a productor de NeABL en aplicacions biotecnològiques.

Per tot plegat, crec que la tesi constitueix un treball d'investigació que mereix un reconeixement dins el camp de l'ecologia microbiana dels

bacteris fotosintètics verds del sofre. A més, el fet que la feina realitzada obri molts interrogants i futures vies d'estudi confereix aquell factor diferencial que, des del meu punt de vista, converteix la bona recerca en excel·lent.

Carles Borrego Moré

*Institut d'Ecologia Aquàtica
Universitat de Girona*

ELS PEIXOS COM A INDICADORS ECOLÒGICS EN ECOSISTEMES D'AIGUA DOLÇA MEDITERRANIS

Lluís Benejam i Vidal

Director: Emili García-Berthou. Universitat de Girona.

Departament: Institut d'Ecologia Aquàtica.

Data de defensa: 22-12-2008.

Format de la tesi: rel·ligat de quatre articles científics en anglès amb una introducció i una discussió general del treball. També conté un resum i unes conclusions en català.

Des de l'entrada en vigor de la Directiva Europea Marc de l'Aigua, s'ha instat les administracions a anar deixant enrere la idea establerta de considerar l'aigua com a recurs per a passar a considerar-la com a l'element bàsic d'uns ecosistemes hídrics complexos, on prenen molta rellevància els organismes que hi viuen. Des del món acadèmic s'està duent a terme, durant els darrers anys, una tasca científica molt important per tal de trobar eines que permetin caracteritzar l'estat ecològic de les nostres masses d'aigua a partir de la seva biota: flora aquàtica, organismes invertebrats i peixos. En aquest

context és on s'emmarca la tesi doctoral realitzada per Lluís Benejam, que es proposa l'objectiu de contribuir, a través dels peixos, a trobar indicadors de l'estat ecològic dels rius de la conca Mediterrània.

Al llarg dels quatre treballs que conformen la tesi, l'autor va desgranar diferents aspectes que remarquen la rellevància dels peixos en els nostres rius. Així la tesi comença posant de manifest la importància d'utilitzar els peixos per monitoritzar la qualitat dels rius, ja que integren i expressen els estressos de manera i a una escala de temps diferents, tot aportant una informació complementària als altres índexs àmpliament utilitzats. També demostra que en períodes extrems de sequera, com els que hem viscut recentment amb baixades molt importants dels nivells d'aigua als nostres embassaments, els peixos poden ser molt útils com a bioindicadors de la qualitat de l'aigua embassada. De la mateixa manera, aquesta tesi també fa evident que grans acumulacions de contaminants als embassaments, com passa en el cas de Flix, provoquen un impacte important sobre la salut dels peixos que hi viuen. Així, amb aquests dos capítols, l'autor confirma que els peixos es veuen afectats de manera ràpida a empobriments de la qualitat de l'aigua provocats per baixades sobtades de nivell als embassaments i també queda palès que ambients aquàtics amb una exposició constant a contaminants provoquen efectes nocius als peixos.

Caldria destacar el segon capítol, on l'autor fa un estudi detallat dels cabals de sis rius catalans per demostrar que els règims hídrics

s'han vist alterats de manera artificial amb una tendència a la disminució del cabal. Un dels rius estudiats és la Muga on, a causa de la pressió humana de la comarca de l'Alt Empordà i la regulació que efectua el pantà de Boadella, hi circula un cabal molt menor d'aigua del que caldria esperar en condicions naturals. Finalment, en aquest capítol, estableix uns paràmetres que permeten observar com aquesta disminució de cabals afecta als peixos i es planteja la necessitat de tenir-les en compte en estudis d'estat ecològic.

Aquest conjunt de quatre treballs diferents, inclosos a la tesi final, queden lligats amb una introducció i discussió molt completes, on l'autor ens remarca la importància global dels ambients d'aigua dolça i el rol que hi juguen els peixos com a indicadors de qualitat d'aquests ambients. A més, acaba reflexionant sobre els problemes concrets que sorgeixen en utilitzar els peixos com a bioindicadors a les conques Mediterrànies i proposa possibles solucions per tal que el seu ús pugui implantar-se definitivament en els futurs plans de monitoratge de les masses d'aigua.

En darrer terme, però, i malgrat les limitacions que pugui comportar per al lector potencial el fet que el cos principal de l'obra estigui escrit en llengua anglesa, la lectura d'aquesta tesi esdevé molt recomanable per a tots aquells que pretenguin entendre el paper ecològic que juguen els peixos dintre els nostres ecosistemes d'aigua dolça. A més, l'obra remarca la importància de la seva utilització, tant des del vessant científic fins al dirigit a la gestió, com a indicadors eco-

lògics per monitoritzar els efectes nocius que poden provocar l'excessiva extracció d'aigua dels aquífers, els períodes severs de sequera o la contaminació, entre d'altres estressos, als nostres rius mediterranis.

Davant del futur incert que ens depara el sistema de desenvolupament insostenible en el qual està immersa la nostra societat, calen més treballs de recerca tan rigorosos com aquesta tesi doctoral per tal de disposar de més arguments que ens permetin esquivar la temuda possibilitat que la conservació dels nostres ecosistemes aquàtics i tota la biodiversitat d'espècies lligada a ells pugui ser la menor de les prioritats i la més fàcil d'ignorar per part de les administracions.

Josep Benito i Granell

*Institut d'Ecologia Aquàtica
Universitat de Girona*

CIÈNCIES

LES ORQUÍDIES SILVESTRES DEL CAP DE CREUS

Romà Simó i Castells

Palau-saverdera, Associació de veïns de Palau-saverdera, 142 pàgines.

El cap de Creus és un espai molt estudiat i darrerament hem pogut assistir a la presentació de quatre llibres: *Guia de cap de Creus* de Sònia Cervià, *Guia d'Itineraris pel Parc natural de Ponç Feliu*, *Les 135 platges del Cap de Creus* d'Arnald Plujà i *La Serra de Verdera, Vilajuïga, Pau i Palau-saverdera* de Santi Puig. És a dir, el nostre cap de Creus o *caput Crucis*, si voleu,

és una zona objecte de molts estudis i treballs, però això no vol pas dir que es conegui de forma exhaustiva. Hi ha moltes llacunes i, per tant, el llibre de Romà Simó ve a cobrir un buit interessant. Romà Simó no parteix de zero. Cap de Creus ha estat i és objecte d'una important recerca en matèria de flora, com els treballs de Polo i Girbal sobre el cap Norfeu, i Teresa Francha pel cap de Creus en general. L'interessant treball de Romà Simó ve a posar de manifest la necessitat de continuar amb la recerca i el seguiment en tots els camps, com és la flora en el seu cas. Situant la tasca de Romà Simó en aquest context, s'ha de dir que al cap de Creus s'han citat 20 espècies d'orquídies, de les quals ell n'ha observat 17. Resten, però, 3 incògnites, 3 espècies no retrobades, i per aquest motiu seria interessant continuar prospectant els ecosistemes del Parc Natural, tant per si les troba o per si pot plantejar hipòtesis sobre la raó que ha causat llur "desaparició". Ara bé, de les 17 que ell esmenta, té el mèrit de citar l'espècie fins ara inèdita *Orchis conica* –2 exemplars– i ha retrobat *Neotinea maculata*, en dos punts de l'àrea protegida. Cal destacar que Simó publica una imatge excepcional en aquest llibre, la foto en la qual una orquídia abellerà té una aranya del grup dels tomísids, perfectament mimètica amb la planta, que espera les abelles que van a pol·linitzar per tal de capturar-les (pàg. 58). És una il·lustració magnífica. D'orquídies n'hi ha d'espècies que són molt rares. Quan parlem de raresa no solament hem de pensar en espècies de llocs llunyans, sinó també d'algunes espècies de casa nostra. És llavors que la tasca de les persones in-

teressades, com Romà Simó, esdevé important ja que contribueix a la difusió i el coneixement d'aquest grup vegetal, per exemple aportant noves cites o localitzacions en el territori. Entenem que aquest treball, útil per aportar dades actuals, hauria de servir per a dues qüestions bàsiques:

a) aportar coneixements per a la situació actual per veure com evolucionen en el futur les orquídies en el cap de Creus

b) donar a conèixer aquest grup de plantes interessants als palauencs i aquest ha estat l'objectiu de l'edició per part de l'associació de veïns

c) proposar al Parc Natural mesures de gestió que afavoreixin el desenvolupament d'aquestes plantes: necessitat d'espais oberts, per exemple en les brolles, evitar que les plantes invasores escapades de jardins ocupin l'hàbitat d'algunes espècies, etc.

**Josep Maria Dacosta i
Lluís Benejam**

FRONTERES AL MÓN ANTIC

LE TROPHÉE DE POMPÉE DANS LES PYRÉNÉES (71 AVANT J.-C.). COL DE PA- NISSARS, LE PERTHUS, PYRÉNÉES- ORIENTALES (FRANCE), LA JONQUERA, HAUT EMPORDAN (ESPAGNE)

*G. Castellví, J.M. Nolla i I. Rodà
(dir.)*

58è supplément à Gallia, CNRS,
Paris, 2008, 261 pàgines.

Finalment ha vist la llum el volum monogràfic dedicat a l'estudi, després dels treballs d'excavació, dels

trofeus de Pompeu que es van erigir, l'any 71, al pas de Panissars.

Les recerques sobre el terreny es van iniciar entre 1985 i 1988, a la banda francesa, i es van completar entre 1989 i 1993, a la banda espanyola. Aquest llibre havia estat redactat ja feia temps, tot esperant la seva edició. Mentrestant, el monument de Panissars havia generat diverses publicacions, algunes força agosarades, que especulaven sobre el seu aspecte sense disposar de dades suficients abans de la intervenció arqueològica. Poc després de la publicació dels primers resultats, en conferències i articles a congressos, es va generar també un debat sobre les restes, amb algunes opinions, com fou el cas de Javier Arce, que defensaven una cronologia tardana.

L'estructura d'aquest llibre comprèn sis capítols. En el primer es parla de la localització i de la història de les excavacions. En el capítol segon es fa un recull de les fonts antigues que en fan referència, amb diversos passatges de Sal·lusti, Estrabó, Plini el Vell, Cassi Dió i Exuperanci, massa gasives per conèixer com era el monument. També es recull la llarga historiografia que ha tractat el tema, des de la pròpia localització fins a les diferents propostes sobre quina seria la forma o les solucions arquitectòniques del monument. Aquestes no han estat unitàries, sinó que han contemplat diverses possibilitats segons es tractessin d'altars, piràmides, un arc de triomf, una columna triomfal, un trofeu turriforme, dos basaments per a dos monuments geminats, un simple mur inscrit o un túmul. El tercer capítol està dedicat al context arqueològic

i toponímic proper, i passa revista a l'ocupació humana de la zona.

En els capítols quart i cinquè es donen les dades recollides a Panissars arran de les intervencions arqueològiques que s'hi han realitzat al llarg de les diverses campanyes. El capítol quart és el més llarg de tots i proporciona, en gairebé 100 pàgines (71-169), les dades arqueològiques, constituïdes per les restes estructurals del monument i de la via, l'ocupació tardana i el seu espoli posterior, així com l'establiment, en aquest punt, del priorat de Santa Maria. L'espoli, que amb el temps ha estat gairebé sistemàtic, aprofitant el monument com a pedrera per a la construcció de les Cluses (segle V), per a l'església romànica (segle XI) i posteriorment per al fort de Bellaguarda (segle XVII), van contribuir a la invisibilitat i l'oblit gairebé total del monument durant segles.

S'inclouen en aquest apartat estudis encarregats a especialistes, com ara un estudi geològic dels materials del parament conservat, que van usar blocs de sorrenca dels Clots de Sant Julià, del morter, així com un complet informe sobre els treballs de pedrera i del buidatge i la preparació de les trinxeres de fundació en el subsòl rocós. Tot plegat porta els autors i als seus col·laboradors a proposar diverses hipòtesis de restitució del monument de Panissars: la primera, un monument doble de dos cossos bessons; un cos únic compacte; o bé un trofeu turriforme de volums superposats. Cal dir que aquesta darrera és la proposta per la qual aposta l'equip que coordinen els autors del llibre.

El capítol cinquè s'ocupa de l'estudi dels materials recuperats durant

les diverses campanyes d'excavació. Entre aquests trobem elements de decoració arquitectònica, fragments de plaques epigràfiques, material ceràmic i monedes. El conjunt de materials ceràmics suma un total de gairebé 1.500 fragments, formats per material amfòric, vaixel·la fina importada, ceràmiques comunes i set fragments de *dolia*. El seu estudi ha permès agrupar diverses etapes cronològiques que abasten entre el segle I aC i el segle VI dC (en concret l'època republicana tardana; entre el 30-50 a la fi del segle I dC; el segle III dC; els segles III-IV dC; i una darrera etapa que comprèn els segles V-VI dC), recolzades pel conjunt numismàtic, també és divers, que s'ha recuperat.

El darrer capítol situa els trofeus de Pompeu en relació amb la resta de trofeus romans. Finalment, es dona la bibliografia usada i citada en el treball; un índex útil de noms de lloc i un resum breu i clar del llibre en quatre idiomes (francès, anglès, castellà i alemany).

Més enllà de les discussions sobre el punt on estava fixada la frontera entre la Gàl·lia i Hispània, usat com argument històric a l'hora d'establir la frontera resultant del Tractat dels Pirineus, la importància dels treballs realitzats radica, òbviament, en la localització i excavació del monument de Panissars i en el fet de poder, malgrat l'espoli de les restes, proposar un model turriforme sobre el pas de la via. A això hem de sumar el fet de trobar-nos davant el primer trofeu monumental de la història de Roma. Aquesta nova concepció va canviar els trofeus commemoratius que con-

sistien en un simple maniquí amb armes sobre el camp de batalla, erigits així encara en època de Sil·la, per un monument que seguia els exemples hel·lenístics usats en trofeus, mausoleus, fars, etc. Aquesta iniciativa fou esperonada per la megalomania de Pompeu Magne, que s'emmirallava en el model que per a ell suposava Alexandre el Gran, a qui volia emular. Probablement va servir de model per al trofeu dedicat a August l'any 7-6 aC que es bastí a la Turbie, sobre el pas dels Alps.

Joaquim Tremoleda

PAISATGE I ACTIVITAT ECONÒMICA

ELS AIGUAMOLLS DE L'EMPORDÀ. UN PAISATGE EN TRANSFORMACIÓ

Francesc Romagosa

Tesi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona, 2007, 353 pàgines.

En un moment com l'actual, en què l'Empordà pateix intensament els efectes "transformadors" de la pressió de l'home sobre el territori, són d'agrair les aportacions que des del món acadèmic, i específicament des de l'àmbit de la Geografia, es puguin fer al debat sobre com preservar el paisatge fent-lo compatible amb l'activitat humana. És precisament en aquesta línia que hem de situar la tesi doctoral presentada per Francesc Romagosa, geògraf i professor de l'Escola de Turisme de la Universitat Autònoma de Barcelona, i dirigida

per la doctora Françoise Breton. Fruit d'una recerca iniciada ja fa més d'una dècada, pel camí, aquesta tesi ha madurat i ha donat lloc a nombroses publicacions sobre el tema. A més, s'ha beneficiat del contacte amb el Departament de Geografia de la UAB on l'equip d'investigadors dirigit per Breton fa anys que treballa –sovint en col·laboració amb científics d'altres especialitats– en l'estudi de les àrees humides del litoral català.

Es tracta d'un treball essencialment descriptiu que, al llarg de sis grans capítols, tracta tres qüestions bàsiques: en primer lloc, caracteritza el fenomen territorial que suposen les zones humides, i se centra en les del litoral empordanès –els anomenats *aiguamolls de l'Empordà*–, tant des d'un punt de vista físic com funcional; en segon lloc, a partir de la bibliografia existent i d'un interessant recull de cartografia històrica de la zona, ressegueix les grans línies del procés històric de transformació d'aquests espais, posant especial atenció en el paper que hi han jugat les societats humanes que n'han fet ús al llarg dels segles; finalment, descriu les fórmules de gestió territorial i ambiental que s'han aplicat en els darrers anys sobre aquests espais i que n'han permès la conservació i la seva posada en valor com a patrimoni natural i social. En aquest sentit, l'autor reivindica la necessitat d'un model de gestió que no es basi només en criteris biològics o estrictament conservacionistes, sinó que fomenti el desenvolupament de les comunitats humanes que hi viuen per la via d'implicar-les en el seu disseny. Vist en perspectiva, i en el cas concret del Parc Natural dels Aigua-

molls de l'Empordà, Romagosa creu que, en general, les coses s'han fet bé tot i que caldria distanciar-se encara més del model de gestió "biologista" inicial per avançar cap a un altre que integri més el parc en el seu entorn social i territorial. En aquest punt, l'autor fa un seguit de propostes que haurien de servir per aconseguir-ho, tot i ser conscient que l'aplicació d'algunes d'elles –per exemple, l'ampliació de les àrees protegides més enllà dels límits actuals o el manteniment d'un cabal més generós per als rius que hi desemboquen– generaria oposicions importants.

El text es complementa amb una bibliografia final, molt completa i actualitzada, sobre les zones humides en general i sobre els aiguamolls empordanesos en particular que, de ben segur, serà una eina d'utilitat per a tots aquells que s'interessin en aquest àmbit temàtic.

El treball té, al nostre entendre, dos mèrits principals. El primer: aborda l'anàlisi d'aquestes àrees del territori des d'una perspectiva global i integrada, la qual cosa suposa tota una novetat. Fins al moment, els estudis que s'havien realitzat a propòsit dels aiguamolls empordanesos havien tingut un caràcter eminentment físic o ecològic, oblidant el que Romagosa anomena "la dimensió humana de les zones humides". Sens dubte, aquesta última és essencial per entendre l'enorme transformació –i malauradament també reducció– d'aquests espais en el decurs dels darrers segles i, alhora, per dissenyar-ne les estratègies de gestió i protecció.

El segon: incorpora a la visió del geògraf tot el pòsit de coneixements

que, gràcies a les aportacions de disciplines diverses com la geologia, la biologia, l'ecologia o fins i tot la història, existeix a propòsit d'aquests espais. Sens dubte, en un treball com aquest la transversalitat és un valor i un avantatge que Romagosa ha sabut aprofitar de forma exemplar.

Josep Colls i Comas

LA VINYA I EL VI

Eduard Puig Vayreda

Girona, Diputació de Girona, 2009.
«Quaderns de la Revista de Girona»,
guies, núm. 141, 96 pàgines.

La vinya, paisatge

La vinya és, a primer cop d'ull, un element identificador del paisatge mediterrani. La vinya és paisatge. Canviant de color amb el pas del cicle anual. Els ceps, plantats a perpal, es feien a marc reial o en quadrícula, cosa que permetia al pagès de poder llaurar en dues direccions. La distància entre cep i cep varia segons les zones, al pla o al pendent, però sempre segueix una distància regular. Un Empordà geometritzat de la mà de l'home.

Les traces humanes han quedat en forma de parets de pedra seca, bàsiques per aguantar el sòl aterrat que en forma de feixes va guanyant terra als pendents muntanyosos, cabanes de vinya (que algun dia en Jenar Fèlix acabarà d'estudiar i d'inventariar) i pous o cisternes i viviers, encara amb el blauet deixat pels sulfats que s'hi preparaven. En el paisatge gironí no han quedat rastres, si

mai n'hi va haver, d'aquestes tines del Bages i de la Catalunya central situades al mig de la vinya.

Aquesta és la vinya dels pintors i dels poetes. Però és també la part imprescindible de la varietat del mosaic de conreus que han fet possible el paisatge mediterrani i que ara, quan la vegetació pobla molts dels erms, són moltes les veus que reclamen el retorn de la varietat i la intercalació de conreus (cereal, vinya, olivera a la zona de l'*ager*), única forma possible de prevenir els focs davant l'extensió dels erms i la *silva*. Quan les decisions generals de política econòmica comunitària havien potenciat l'arrencada de vinyes, ara la veu de la sapiència popular, coneixedora del local, reclama el seu retorn, i, amb els olivars, que tornin a poblar les fal·des de l'Albera o el cap de Creus, fet que implicarà, a la curta, un estalvi en la prevenció dels incendis i un negoci no pas menor per als inversors.

La zona de vinya gironina en començar el segle XXI queda reduïda a l'Empordà, de fet, a l'Alt Empordà, a la zona Nord, i una taca al Baix Empordà, entorn de Calonge i Vall-llobrega. De les 40.000 hectàrees que ocupava just abans de la fil·loxera, ara amb prou feines s'arriba a les 3.000, i l'Alt Empordà en té 2.600. Avui, parlar de la vinya i del vi gironí, vol dir, essencialment, parlar de la franja situada al Nord de l'arc que formen els municipis de Roses, Palau, Mollet de Peralada, Peralada, Masarac, Capmany i Agullana. La taca de vinya s'estén frontera enllà, fins a les zones costaneres (Banyuls, Portvendres, Cotlliure) i la plana del Rosselló, en una faixa de continuïtat que posa de

manifest, una vegada més, la continuïtat de les dues bandes.

El conreu de la vinya

Emili Giralt, en uns treballs publicats pòstumament, exposa el conreu de la vinya abans de la fil·loxera, sobretot, les feines de preparació de la vinya segons el sistema a ús i costum de bon pagès a partir dels autors clàssics, com fra Miquel Agustí, traductor/plagiador, o Navarro Mas i Marquet, però també d'informacions d'arxiu concretes. D'aquest període val la pena retenir que la terra de vinya era la que no podia ser destinada a cap altre conreu, sempre conreada en terres marginals dins l'explotació agrària. Ho resumeix Narcís Fages de Romà en un dels seus aforismes, on aconsella als pagesos: "En lloc baix sembla forment,/ en lloch alt planta sarment". De fet, fins al segle XVIII no es produeix l'expansió de la vinya i ho fa enfilant-se pels pendents de les muntanyes i arriba fins a la línia costanera. L'entrada de la fil·loxera per Rabós, detectada el setembre de 1879, amb la mort de les vinyes i la plantada posterior amb ceps americans, marca un tombant decisiu en la història de la vinya. I també, encara que a les comarques gironines va tenir poca importància, l'inici del conflicte rabassaire.

Eduard Puig se centra sobretot en la vinya posterior a la fil·loxera, tot i tenir presents les varietats autòctones, es refereix de manera explícita a les vinyes velles (carinyena negra, garnatxa, macabeu, ull de llebre, moscat...) i les vinyes noves (cabernet sauvignon, merlot; *chardonnay* o blanca borgonyesa).

L'elaboració del vi

Des del món antic, l'elaboració del vi es fa seguint mètodes tradicionals. Els inventaris de masos i cases de pagès recullen la presència de tines, bótes, bocois, carretells i premses, i també algun alambí (l'aiguarent deixa de ser una medicina en els segles XV i XVI per entrar a les tavernes i cases particulars). Algunes d'aquestes premses són itinerants, com les que queden recollides a la pàgina 19.

Es feien vins de diversa qualitat: el vi de primer raig era el més bo; el vi vermell, aquell al qual s'afegia aigua tirant-la a la tina després d'haver extret el primer vi i encara podien haver-hi vins de menor qualitat, el vi premsat extret de la brisa, sovint barrejada amb aigua. El vi sovint es prenia amb aigua, en algunes ocasions, segons explica l'historiador de l'alimentació Massimo Montanari, el vi s'usava per "corregir" l'aigua, molt poques vegades es bevia pura, ja que gairebé mai no era del tot potable (almenys fins al segle XIX) i el vi era una espècie d'antisèptic. La ingesta de vi, molt elevada, a l'estiu es refrescava amb aigua de neu: els pous de glaç eren abundants arreu i la seva comercialització era un negoci lucratiu.

Si aquesta ha estat l'elaboració tradicional del vi, en ple segle XX, s'han viscut dues etapes que han marcat una millora substancial de la seva elaboració. No és fins als anys trenta del segle XX quan el procés d'elaboració del vi experimenta un canvi important amb els primers cellers cooperatius: el d'Espolla (1930) o el de Pont de Molins (1936) obres de l'arquitecte Pelai Martínez i impulsats, entre d'altres, per Carles Jordà.

Tot i que els sindicats agrícoles s'havien constituït arran de la llei de 1906, els primers cellers cooperatius havien trigat a arribar amb relació a d'altres zones de Catalunya. D'un temps ençà, la renovació s'ha incrementat: el 1980 a la DO Empordà-Costa Brava hi havia 23 cellers inscrits, el 2007 són 38. El canvi en l'elaboració del vi, cap a un vi de qualitat i de major preu, és el resultat més evident. Estem assistint, ara que la renda agrària cau per tots cantons, a una important recuperació d'aquest sector.

La comercialització

El vi ha estat de sempre un producte per a ser venut i susceptible, per tant, a les fluctuacions del mercat. Ja en el món clàssic el vi era comercialitzat: les àmfores romanes contenien vi per ser venut a Roma. Modernament, sembla que el vi de l'Empordà tenia bona sortida cap al Nord. En el segle XVIII, quan és més conegut el seu comerç, canalitzat en bona mesura pel port de Roses, era prou apreciat. I com que tenia sortida, el conreu de la vinya era objecte d'expansió, almenys des de mitjan segle XVIII i fins l'entrada de la fil·loxera, el 1879, període que es pot considerar l'edat d'or del vi empordanès. I el període àlgid de presència de la vinya. La fil·loxera, però, tot ho arrasà.

Per al segle XVIII, disposem del "discurso" de Caresmar, de 1780, que descriu la situació econòmica del país. Quan fa referència a l'Empordà, diu:

"Muchas porciones de vinos fuertes y licorosos se extraen por el comercio en embarcaciones nacionales y extrange-

ras a Génova, Agda y Lenguadoc”; la resta de vins, que no són de qualitat i sobren després de proveir la comarca “se convierten en aguardiente, haciéndose este licor en las muchas fábricas que se han establecido en varios pueblos y con más abundancia en la villa de Figueras”.⁽¹⁾

L'aiguardent és una necessitat davant la dificultat de poder comercialitzar el vi: cap a l'interior era difícil, pels camins i pel transport, també ho era per mar. L'aiguardent era la solució quan el vi es picava, es tornava agre. Però, al seu torn, aquesta solució va anar en perjudici de la qualitat, ja que el pagès es dedicà a estendre la vinya: més quantitat i més vi per a destil·lar, molt més que no pas procurar per la seva qualitat.

Modernament, per comercialitzar el vi a l'exterior calia un nom. I aquí és quan ens trobem, en ple final de l'autarquia franquista (1958-1960), quan Espanya s'obria al món, que les Caves del Castell de Peralada es troben amb un plet a la Cort de Londres que acaba prohibint el terme “*Spanish champagne*” per considerar que el “xampany” era denominació pròpia i exclusiva de la regió de la Xampanya francesa. Eduard Puig, tot i considerar perjudicial aquesta sentència, valora positivament el fet per als vins empordanesos ja que, diu ell, devien ser prou importants com per inquietar la potent indústria de la Xampanya.

Aconseguir la DO Ampurdán-Costa Brava el 1972, essent aprovat definitivament el 1975, ha marcat un punt

d'inflexió en la definitiva modernització de l'elaboració del vi de qualitat a l'Empordà, a banda, de les diferents campanyes de promoció que s'han anat realitzant. I és en aquest marc que l'autor Eduard Puig es converteix també en protagonista de primera mà d'aquesta història del vi a l'Empordà: com a enòleg, assessor de diferents empreses, com a gestor, director de l'INCAVI de 1984 a 1993, i com a divulgador de la cultura del vi, en qualitat d'autor de diferents llibres del vi i, encara, com a membre integrant d'agrupacions com la Confraria de la bóta de Sant Ferriol.

La cultura del vi

La denominada cultura del vi és present també en aquest llibre. Les manifestacions artístiques (museus del vi) i literàries tenen un capítol, altres són resseguides a mena d'il·lustració: la festa de la verema, no sols com a expressió d'activitats lúdiques i de presentació del nou vi, el vi novell, sinó perquè fer veremes era culminar l'any agrícola. Era un moment de gaudi del poble i això ja queda recollit en la iconografia clàssica d'època romana. També de les colles de veremadors que sovint anaven d'un lloc a l'altre a fer veremes. El recordatori d'Amades, del folklore popular, és ben necessari, com també ho són les imatges, encara recents, d'anar a fer veremes a terres franceses passant per Figueres, amb parada obligatòria a l'ONI.

La cultura moderna del vi suposa també la incorporació dels homes de ciència gironins, abans ha

1. *Discurso sobre la agricultura*, Barcelona, Altafulla, 1997, pàg. 230.

dedicat algunes ratlles als homes que van tenir un paper destacat en la fil·loxera (Miret, Fages de Romà ...), també la difusió dels coneixements sobre el vi i finalment la gastronomia, capítol 36, on adjudica el vi a cada plat de la cuina gironina. I, pel que apareix en diferents parts del llibre, li mereix una especial menció la garnatxa (cap. 25). Autors que han treballat sobre el passat i el present empordanès i que han volgut trobar elements identificadors del seu caràcter, el darrer, el malaguanyat Ernest Lluch, han volgut vincular la vinya, la petita propietat, el treball cooperatiu, el comerç del vi i els contactes nord enllà, amb aquest tret empordanès de liberalitat, d'obertura de mires, de difusió del republicanisme. No es tracta ara d'aprofundir-hi. La garnatxa, per exemple, té molt a veure amb el caràcter empordanès. No sé si algú voldrà utilitzar-la com a missatge publicitari.

Conclusió

Aquest és un llibre dedicat a la vinya i el vi, aquest és el títol. Pel seu contingut és un llibre de la vinya i el vi de l'Alt Empordà, amb la incorporació de capítols específics dedicats a les altres zones productores de vi (la Conca del Tinar, el xampanyer de Blanes Vilaret i les caves Montferran, ratafies i licors).

Un llibre que s'ha de llegir a petits glops, cada capítol es pot llegir de manera independent, s'ha d'apreciar la textura i el color (les il·lustracions són convenientment triades, i els peus de foto ben interessants), s'ha de remoure perquè pugin les textures i l'olfacte pugui apreciar aromes i olors, i,

ben remenat, el cap, les fines ironies. En aquesta línia és altament recomanable el capítol dedicat al tresor de Monturiol, el tresor d'una família de boters, d'unes mil lliures. Jo no sé si el tresor és dels boters Monturiol, ell tampoc, però ho suposa. Si no és veritat, com diuen els italians, està molt ben trobat.

Per acabar, vull referir-me al fet que el vi empordanès, objecte del llibre, gaudeix avui de més qualitat i, sobretot, de més predicació, i una part important del lloc que ocupa es deu a l'autor: pel seu treball, la dedicació d'una vida laboral, i també pel que ha fet per a la seva divulgació. La divulgació l'ha feta des de la paraula, és, els que el coneixeu ho sabeu, un gran conversador, i des de l'escrit. En definitiva, la seva aportació a la vinya i el vi l'ha fet des de la ciència i des de la lletra. Una conjunció que poques persones poden fer.

Pere Gifre Ribas

COMTAT D'EMPÚRIES (edat mitjana)

CRÈDIT I ENDEUTAMENT AL COMTAT D'EMPÚRIES (1330-1335)

Xavier Soldevila

Girona, Ajuntament de Castelló d'Empúries i Diputació de Girona, 2008, 239 pàgines.

Les beques i els premis de recerca que, amb periodicitat variable, concedeixen alguns ajuntaments o entitats culturals tenen la virtut d'estimular noves i interessants recerques

històriques sobre el nostre entorn més immediat. Sovint, a més, fan possible que aquests treballs arribin al públic per mitjà de la seva publicació. Aquest és el cas de la Beca Jeroni Pujades de Recerca Històrica, que concedeix l'Ajuntament de Castelló d'Empúries a través del Centre d'Estudis Trobadorescos, i que enguany arriba a la seva tercera convocatòria. L'estudi guanyador de la segona –la del 2007– veu ara la llum amb aquest llibre que suposa una aportació valuosa i innovadora a la qüestió del crèdit i l'endeutament durant l'edat mitjana.

Tot i que aquest tema ja es pot considerar un “clàssic” de la historiografia medievalista, en els últims anys els investigadors l'han recuperat però posant l'èmfasi en l'anomenat crèdit “popular” –és a dir, el que implica directament als sectors populars–, menys conegut però molt necessari per entendre la realitat econòmica en la que vivia el gruix de la societat medieval, tant urbana com rural. Qui demanava crèdit i per a què fer? Qui donava aquest crèdit i amb quines condicions i terminis? Era habitual que la gent s'endeutés? Es tornaven els diners manllevats? Quins efectes acabava tenint l'endeutament en el patrimoni de les famílies pageses? Tots aquests interrogants són els que han guiat la recerca i s'han intentat respondre a partir d'un estudi de cas: el del comtat d'Empúries entre 1330 i 1335.

El llibre entronca clarament amb la trajectòria investigadora del seu autor, Xavier Soldevila, medievalista i professor d'Història, especialista en l'estudi de l'economia i la societat a

l'Empordà –especialment la zona del Baix Ter– dels segles XIII i XIV des de diversos punts de vista: l'aprofitament dels recursos, l'alimentació, les caresties i les crisis de subsistència i, finalment, la qüestió del crèdit i l'endeutament.

Partint d'un intens treball d'arxiu que l'ha portat a buidar i analitzar milers de contractes notariais relacionats amb el crèdit, l'autor ha estructurat el llibre en sis capítols, unes conclusions generals i una bibliografia. Al llarg de les seves pàgines, i amb l'aval que suposa treballar sobre una base documental tan àmplia, Soldevila qüestiona alguns dels tòpics que fins fa pocs anys servien per a caracteritzar el crèdit en època medieval. Per una banda, retrata un món en el qual bona part de la població té necessitat de recórrer al crèdit i, per tant, d'endeutarse. En molts casos, però, això no seria un signe de pobresa ni acabaria comportant un procés d'empobriment. Ben al contrari, el llibre demostra, amb multitud d'exemples, dues realitats: per una banda, que el crèdit era un mitjà molt habitual per a obtenir diners de forma ràpida o diferir el pagament de determinats béns de preu elevat. De l'altra que, malgrat la freqüència de la morositat i a diferència del que sí que passava en altres regions com la Toscana, al comtat d'Empúries del segle XIV l'endeutament no abocava a les famílies pageses a la pèrdua de les seves terres. En això últim hi jugaven un paper clau tant la tendència a la renegociació dels deutes, com l'existència d'una forta solidaritat interna dins de les comunitats pageses empordaneses que hauria permès ajornar el pagament

dels deutes, mobilitzar els recursos necessaris per al seu pagament o, fins i tot, impedir l'aplicació dels mecanismes de càstig a la morositat.

Igualment, el treball també introdueix una major complexitat en el perfil social tant dels deutors –entre els quals hi dominen els pagesos– com dels creditors. En aquest sentit, les dades aportades per l'autor mostren que els grups creditors típics del període medieval –jueus i clergat– compartien aquest paper amb una munió d'homes de negocis de viles com Castelló d'Empúries o Torroella de Montgrí així com amb molts altres individus d'arreu del comtat que, a la vista dels seus patrimonis i nivells de riquesa, l'autor no dubta a classificar com a membres dels “sectors populars”.

Les virtuts d'aquest llibre, però, no s'acaben aquí. En realitat, la gran quantitat de dades i exemples que ens proporciona permeten al lector aproximar-se a múltiples aspectes de l'economia i la societat emporitana de mitjan segle XIV que, a hores d'ara, tot just comencem a intuir. Només un exemple: l'abundància de notícies sobre crèdit que relacionen la capital senyorial (Castelló d'Empúries) i els seus habitants –jueus o no– amb el territori del comtat dona mostra de la intensitat de les relacions econòmiques que devien existir entre les diverses viles empordaneses i els seus *hinterlands* rurals ja durant la baixa edat mitjana. Sens dubte, això obre un interessant camp d'estudi en el qual caldria aprofundir amb noves aportacions a partir de l'enorme quantitat de documentació existent en els nostres arxius.

A nivell formal, el llibre destaca per un text amè i clar que, alhora, ha sabut mantenir el rigor acadèmic exigible en un treball d'aquestes característiques. Igualment, cal reconèixer a l'autor l'habilitat per contextualitzar el tema dins el marc social i històric corresponent, tasca gens fàcil si tenim en compte l'enorme buit bibliogràfic existent en relació amb el comtat d'Empúries d'època medieval. Finalment, és just insistir en la intensa recerca documental que l'ha precedit i que explica, tant l'enorme quantitat d'exemples que aporta, com la solidesa de les seves conclusions.

En definitiva, doncs, cal felicitar-se per la publicació d'aquest llibre –rigorós, documentat i ben escrit–, tot esperant que el seu autor continuï oferint-nos aproximacions similars a la realitat socioeconòmica de la nostra comarca i els seus habitants en època medieval.

Josep Colls i Comas

LA RÚBRICA DELS PRIVILEGIS DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES I DEL COMTAT D'EMPÚRIES

Edició a cura de Jordi Canet

Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló i Diputació de Girona, 2009.

Editar fonts, o reeditar com és aquest cas, és una bona notícia per als estudiosos i ho és també per a les persones que volen acostar-se a les societats del passat sense intermediaris de cap mena. El llibre que es presenta fa un servei de primer ordre: posa a l'abast del públic un document, par-

cial, del que hauria estat l'ordenament jurídic medieval de Castelló i del comtat d'Empúries.

En el segle XX, aquest text va ser editat per primera vegada el 1917 per Andreu Bassas, advocat castelloní, i publicat a la revista dels *Estudis Universitaris Catalans* VIII, el 1914. Més tard serà publicat en forma de llibre, el 1917. Ara, Jordi Canet torna a editar el document, tot partint de la còpia existent a l'Arxiu Municipal de Castelló, amb les anotacions d'Andreu Bassas, i hi afegeix una introducció per situar el lector en l'entramat institucional del comtat d'Empúries a fi de contextualitzar aquesta edició.

El llibre perdut de la xivella i dels botons, un llibre de privilegis

El terme *rúbrica* equival a resum sintètic, titular o índex del que era el corpus jurídic de Castelló i el comtat. Malauradament, com tantes altres coses, aquest corpus s'ha perdut i només ens queda aquesta *rúbrica*. És suficient per acostar-se al que va ser? És evident que no, però mentrestant no el trobem, haurà de fer suplència del que va ser aquest recull jurídic.

Aquesta *Rúbrica* fa referència al conjunt dels privilegis i gràcies, aquest era el nom que rebien cadascun dels títols de dret que els comtes, com a senyors superiors de Castelló i el comtat d'Empúries, accedien a concedir als seus vassalls.

Els comtes d'Empúries eren senyors que gaudien de la màxima jurisdicció sobre Castelló i el comtat (si bé en alguns moments de l'època moderna aquesta màxima potestat els serà qüestionada, pensem, per exemple en les disputes dels comtes amb el mo-

nestir de Sant Pere de Rodes per la jurisdicció sobre Llançà o amb la família Xammar per l'Armentera, Riumors i Saldet). És a dir, els comtes d'Empúries tenien i exercien el mer i mixt imperi, això volia dir, que tenien les màximes facultats per imposar govern, el que és el mer imperi, i, sobretot, dictar justícia. Com que tenien el mixt imperi volia dir que podien imposar i aplicar penes fins a la imposició de la pena de mort. Exercici que van desenvolupar encara el 1628, segons explica Jeroni Pujades en el seu dietari. Així, doncs, els comtes d'Empúries tenien el màxim poder sobre els seus vassalls.

És clar, però, que el poder no es pot exercir de manera omnímode, total, ni sobre els vassalls més vassalls. Els vassalls, col·lectivament, van adquirint petites quotes de poder en la mesura que s'organitzen en universitats. Al baró l'interessa fer créixer les seves universitats i per aquesta raó els concedirà privilegis a fi que vagin augmentant. Les universitats, al seu torn, aniran demanant nous privilegis. Les universitats, en bona lògica, sempre han de demanar; el baró, en exercici de la seva jurisdicció, concedirà si ho creu convenient o si les contrapartides, en termes econòmics, són suficients. Aquí, per entendre-ho en la seva justa mesura, hauríem de disposar sempre de la correlació de forces entre el comte i les universitats del comtat. Posem per cas, els moments que el comte d'Empúries, per exemple, havia de casar un fill o una filla i necessitava diners per pagar els dots, acostumaven a ser moments propicis per demanar i obtenir nous privilegis que anessin fent créixer les llibertats dels vassalls del comte d'Empúries.

El que hem d'entendre és que de la relació entre el comte i els seus vassalls, no pas individualment, sinó col·lectivament, en sorgeix l'ordenament jurídic. Un ordenament basat en la negociació i el pacte. Formalment, els privilegis són demanats explícitament per les universitats i concedits pel comte o no, segons la fórmula: "plau al senyor", "no plau".

Els privilegis, i els llibres de privilegis en general, recullen, doncs, el dret públic de Castelló i el comtat d'Empúries. Un dret que es va fent. S'acumulen nous privilegis i, a mesura que passen els anys, si no es compilen o recopilen i es lliguen en forma de llibre poden acabar per perdre's. En les petites viles i universitats l'habitual és que s'ordenin per dates d'obtenció (pensem en els privilegis de Torroella de Montgrí, inèdit, o de Palafrugell, editat recentment per la Fundació Noguera). En el cas dels privilegis de Castelló i del seu comtat, que són molts documents, un total de 203, es va optar per ordenar-los per ordre alfabètic d'actes i aquí és quan es va fer necessària la rúbrica. No és una simple recopilació de privilegis, sinó que hi ha un treball previ d'ordenació i classificació.

Les rúbriques

Castelló és la capital del comtat, una demarcació senyorial, on el comte d'Empúries exerceix la màxima jurisdicció. L'ordenament jurídic que hi ha darrere d'aquestes rúbriques no s'ha de veure com una imposició de dalt a baix, sinó que, tot i tenint present la fortalesa de la senyoria, hi ha una negociació amb la comunitat, la universitat de Castelló i

la resta d'universitats del comtat. Bona part de les mesures que en podem dir d'incentivació de l'activitat econòmica dels habitants del comtat, incloses les llibertats personals, s'han d'entendre en un moment de "competència" amb les viles veïnes de Peralada i, en menor mesura, perquè estava molt menys poblada, la vila reial de Figueres. El número de pobladors de Castelló i del comtat era la base del poder del comte, d'aquí aquests incentius.

Alhora, aquest ordenament jurídic que tradueixen les rúbriques posa de manifest un altre fet i és que la societat feudal estava ordenada, és a dir, que hi havia una llei i un ordre, resultat de la negociació entre senyor i universitats. Aquella imatge, sovint errònia, marcada per les arbitrietats del senyor envers els seus vassalls, que en alguns moments pot ser verídica, a Castelló, segons les rúbriques, posa de manifest que hi ha un poder feudal fort, però que, tot i això, no pot ofegar els seus vassalls, ans el contrari, li convé afavorir-los en algunes llibertats i algunes franqueses. En el fons, afavorir el poblament i l'activitat econòmica acaba redundant en un augment de la renda feudal.

Les ordinacions

Hi ha un dret feudal i hi ha un dret de la universitat. En Jordi Canet dona la veu a l'ordenament jurídic de la comunitat vilatana de Castelló. En el marc de les possibilitats que ofereix l'ordenament jurídic feudal, les universitats també regulen la vida quotidiana de les poblacions a través de les ordinacions.

No hem de confondre privilegis i ordinacions. Les ordinacions, com les

que se'n dona referència en l'apèndix, són obra de la universitat en l'exercici de la potestat normativa amb la finalitat de reglamentar la vida interna de la comunitat. En aquest cas, les ordinations són aprovades pel consell general de la universitat amb la conformitat del comte i constitueixen l'anomenat dret local. En el cas de Castelló es disposa de les que, sense data precisa, es tenen de cap a mitjan segle XIV, conformant un cert cos unitari. Amb posterioritat, n'hi haurà d'altres.

De fet, el text de l'apèndix de Josep Puiggarí, publicat originalment el 1874, és una ressenya, no pas una transcripció. La transcripció d'aquestes primeres ordinations va anar a càrrec d'Andreu Balaguer, uns pocs anys més tard, treball publicat a Montpeller a la *Revue des Langues Romanes*, XV, el 1879, i més modernament per P. D. Rasico, en uns *Estudis de Llengua i Literatura Catalana. Miscel·lània A. Badia Margarit*, 2, el 1985, que n'ha fet una edició més filològica.

Feines futures

Arribat a aquest punt es tracta de fer propostes de futur, a l'Ajuntament de Castelló, al Centre de Recerca i Difusió de la Història Local de Castelló, i al seu responsable, Jordi Canet, perquè pensin en altres projectes, de més envergadura i que caldria portar a terme en equip. Tenint microfilmats els fons del comtat d'Empúries ho permet.

En primer lloc, s'hauria d'intentar la reconstrucció, a partir de la *Rúbrica dels Privilegis*, del que va ser el *Llibre de privilegis de Castelló*, és a dir, el *Llibre de la xivella*. Potser no

s'hauran conservat tots els documents, potser sí. Aquí tenim exclusivament l'índex, a partir d'aquest índex, caldria localitzar els privilegis que el conformen. Localitzar-los i editar-los seria un bon objectiu de treball. Llavors disposaríem del text complet, de la data concreta i podríem reconstruir aquest document que era la base del sistema legal que s'havien donat els castellonins i els empordanesos en general. Ara tenim els titulars, d'aconseguir reconstruir-lo disposaríem de la lletra sencera. Això ho ha fet Antoni Cobos per Figueres a través de la recerca en el fons de cancelleria amb un resultat òptim. Llavors s'entendrien probablement algunes d'aquestes rúbriques. L'anàlisi comparada és l'única que permet avançar, ja que es passa del particular al general.

Ja he dit que el que proposava era un treball en equip, un treball pluridisciplinari, en el qual hi hauria d'haver, com a mínim, filòlegs i historiadors, i no pas pocs. I institucions i organismes interessats a aportar-hi el finançament necessari.

En segon lloc, el mateix que hi ha per Castelló caldria fer-ho extensiu a les altres poblacions del comtat d'Empúries. Editar els privilegis obtinguts del comte d'Empúries permetria entendre la dinàmica de la formació i el funcionament de les universitats rurals empordaneses, és a dir, la seva ordenació interna.

En tercer lloc, i aquesta seria una feina també ingent, caldria plantejar-se l'edició dels inventaris sis-centsistes de l'arxiu comtal d'Empúries. Els inventaris de la documentació que en aquell moment custodiava l'arxiu comtal abans i després del seu trasllat

a Arbeca, obra dels arxivers Busquets i Llobet. D'aquest darrer, a més, hi ha descripcions del comtat que també valdria la pena d'editar.

Es tracta només d'unes propostes que caldria tenir en consideració si el que es vol és treure fruit d'aquest fons documental que està dipositat a Castelló. L'empresa és àrdua i complexa, si hi ha persones disposades a portar-ho a terme, tot és possible. No cal pensar en la immediatesa, ni en el resultatisme, cal pensar en un treball llarg i de temps.

Pere Gifre

LA GUERRA DEL FRANCÈS

A LA FRONTERA DE L'IMPERI. GUERRA I SOCIETAT A ROSES, 1773-1833

Diversos autors

Roses: Roses publicacions municipals, 2009, 235 pàg. inclou un CD.

L'Ajuntament de Roses i la Fundació Roses Història i Natura varen organitzar una exposició, molt rica i pedagògica, a l'Espai Cultural de la Ciutadella per commemorar el bicentenari de la Guerra del Francès. La mostra, projecte de Josep M. Barris, Bàrbara Schmitt i Jaume Santaló, fou oberta al públic del 5 de desembre de 2008 fins al 22 de març de 2009. El catàleg d'aquesta mostra, acabat de maquetar el 13 de març de 2009 i presentat el 9 d'abril per Genís Barnosell, es va publicar amb col·laboració de la Diputació i el Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació.

Aquest catàleg voluminós inclou –després d'una presentació formal i introductòria de Magda Casamitjana, l'alcaldeessa– una primera part d'estudis històrics relacionats amb la guerra i la societat rosina del tombant del segle XIX que ens acosten als conflictes, que castigaren Roses per la seva situació geoestratègica, així com a l'expansió urbana i econòmica del període precedent i posterior a la guerra napoleònica. Aquests textos han estat redactats pels historiadors Josep M. Fradera, Pablo de la Fuente, Pere Gifre, Josep M. Barris, Bàrbara Schmitt i l'arquitecte Joan Falgueres. La segona part ocupa reproduccions d'objectes diversos, presents a l'exposició, procedents de les excavacions de la ciutadella, així com una rica mostra cartogràfica i de documentació de l'època. Com a “*Bonus Tracks*” tenim, a més, un CD d'àudio que complementa la reconstrucció de la Roses de l'època, així com una base de dades on es poden buscar avantpassats de Roses per cognoms, càrrec o procedència.

Josep M. Fradera va inaugurar i obrir l'exposició amb la conferència “La guerra, els imperis i la nació”. En aquest mateix dia i espai es clausurava el cicle “Curs d'història de la Guerra del Francès” realitzat entre Figueres i Roses i organitzat per l'Institut d'Estudis Empordanesos. Fradera contextualitza i situa les coordenades històriques, polítiques i socials que permeten entendre el període. Els motius de fons de la Guerra del Francès (1808-1814), segons Fradera, avui es dirien internacionals. Les causes eren producte de la lluita entre les potències imperials, França i Anglaterra,

pel domini dels mercats colonials, resultat d'un enfrontament bèl·lic sostingut al llarg del segle XVIII. Aquest fet endeutà les monarquies i va provocar canvis polítics profunds: la revolució americana i francesa. Les guerres napoleòniques varen fer aflorar un patriotisme molt potent fonamentat en el catolicisme. En aquest moment fou quan va aparèixer la modernitat, el llenguatge de la nació com a element identitari més enllà de la monarquia. Així doncs, el bàndol patriota va dividir-se i va eclosionar la constitució política liberal de 1812, un primer pas per la difícil consolidació del liberalisme a l'Espanya del segle XIX.

Pablo de la Fuente amb el capítol "Una petita Roses per una gran estratègia" ens explica la importància de Roses per al manteniment del control i la defensa del principat després de la pau dels Pirineus (1659) quan l'Empordà esdevé frontera de la monarquia hispànica i, la vila, el port més important de la Catalunya moderna. L'autor fa un interessant repàs dels orígens, en el segle XVI, de Roses com a indret estratègic de la monarquia i l'evolució d'una plaça militar que perdrà pes en favor de Sant Feliu de Guíxols i Palamós. La construcció de Sant Ferran enfortirà la ciutadella i Roses com a port de socors de la fortificació de Figueres, i tindrà un paper molt destacat de 1794-95 i 1808. Per als francesos, Roses fou fonamental per prosseguir una campanya militar terrestre cap a l'interior i així facilitar la presa de Girona als segles XVII, XVIII i XIX. El 1808 calia establir una flota de cabotatge cap a Barcelona, una xarxa lo-

gística marítima per les limitacions del transport terrestre. Perdre la guerra al mar suposà no arribar mai a liquidar la resistència catalana. Per De la Fuente, la gran capacitat de resistència, organització i tenacitat dels lluitadors antinapoleònics converteix la Guerra del Francès en "la gran guerra patriòtica de la història de Catalunya".

L'estudi "Roses fora muralles. Els inicis de la Roses moderna 1645-1693" de Pere Gifre ens situa en el creixement i renaixement de la vila fora de la fortificació i la represa econòmica i política, després del setge de 1645, dins el context de diferents jurisdiccions i de consolidació davant el fet militar i les situacions bèl·liques. Aquesta reafirmació de la Universitat de Roses passà per fugir de la jurisdicció reial, però mantenint la comtal fora del recinte militar. El monestir de Santa Maria era la tercera jurisdicció en joc que actuava en el cobrament del delme i exercia de senyor directe. La represa econòmica i demogràfica es palpa el 1664 i anys posteriors amb diferents indicadors: l'elecció de representants de la Universitat i imposició d'un redelme, amb la signatura de nous establiments per a la construcció de cases, en els conflictes amb els pescadors de Cadaqués, els censals adquirits i la compra del castell de la Garriga o el retaule de l'altar major de l'església parroquial. Es tractava d'una societat de pagesos i pescadors on els primers obtenen una major representació política i que té un creixement que ve truncat amb el setge de 1693.

Josep M. Barris i Bàrbara Schmitt presenten el text "Guerra i

societat a Roses entre 1773 i 1833”. Comencen amb una visió panoràmica retrospectiva del paisatge agrícola de Roses i ens indiquen les diferents fonts primàries –arxius parroquials i notariais– on es poden trobar notícies per analitzar el passat social i econòmic. És a través d’aquesta documentació que els autors fonamenten el seu estudi sobre l’impacte local que tingué el final de l’antic règim i l’inici de liberalisme. Roses en el segle XVIII, sobretot a partir de la segona meitat, experimentà un augment demogràfic i migratori –bàsicament empordanès però també garrotxí i ripollenc– en part provocat per la intensificació del comerç marítim de cabotatge amb França, les illes i el llevant peninsular, així com per la pesca. Utilitzen el suport de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora que contrasten amb les dades obtingudes dels registres documentals on apareix una Roses més dinàmica i diversa. Remarquen la capitalitat de la província marítima, el 1773, fet que aportà la capitania i la duana. El creixement econòmic es veié tallat per la Guerra Gran (1793-95) i la Guerra del Francès. En aquests conflictes, el comerç marítim es veurà afectat pels embargs d’embarcacions per la Reial Hisenda així com pel fenomen de l’expatriació –la fugida de la població civil–, les morts violentes i la nova planta política de l’administració francesa. La represa comercial i reconstrucció, després de la guerra napoleònica, fou dura i lenta. La demografia no detecta una tendència de creixement fins al 1820. Aquesta anàlisi compara el cens de Florida-blanca i el recompte de Madoz que

s’amplia amb l’estudi dels registres parroquials de matrimonis on es detecten nous immigrants, amb importància de funcionaris i militars d’arreu d’Espanya. Per contrastar les visions utilitzen els textos de “Recherches historiques et géographiques sur la Montagne de Roses...” del geògraf francès Francesc Jaubert de Paça. Les turbulències polítiques entre absolutistes i liberals i els nous plantejaments sobre els drets de propietat són el colofó del capítol central del catàleg.

Joan Falgueras, arquitecte, en el treball “Roses: cartografies de la forma urbana en el pas a l’època moderna”, ens mostra els processos socials i urbanístics que pateix Roses en diferents moments de la seva història. El text es justifica com a “il·lustració d’arquitecte per a acompanyar les recerques dels historiadors” per l’exposició. Així doncs fa un passeig que comença amb la vila medieval i la fortificació moderna, segueix amb la formació del raval fora de la ciutadella, la capitalitat de la província marítima i la transformació del territori després de les guerres i el paper estratègic militar. És de remarcar el projecte urbanístic no realitzat de Cermeño (1772), el qual planificà una nova planta per al poble, separat del recinte militar i que comportava enderrocar el raval de Roses. Es pretenia trobar la comunió i l’ordre entre la vila i la fortificació per així convertir la plaça en un veritable centre de poder polític, econòmic i militar. Pel segle XIX destaca la construcció de la carretera a Figueres (1856), l’acondicionament del port (1843) i la forta ampliació urbana, de vegades, fora de

la llei com reconeixia el 1836 Miguel Martínez, un comandant d'enginyers de Figueres.

El que tenim, doncs, és un bon catàleg, un bon llibre, una història de Roses que ens ajuda a entendre l'evolució d'un important port comercial i d'una plaça militar que va viure episodis claus per l'esdevenir del rerepaís, Catalunya i la monarquia.

Lluís Serrano

EL SETGE DE ROSES DE 1808. TRES VISIONS DE LA GUERRA DEL FRANCÈS

Carlos Díaz Capmany, Robin Pedler i Justin Reay

Roses: Fundació Roses Història i Natura, 2008, 303 pàgines.

Aquesta obra, editada per la Fundació Roses Història i Natura amb la col·laboració de l'Ajuntament de Roses, fa un repàs del Setge de Roses a través dels textos i les interpretacions d'historiadors com Carlos Díaz Capmany, Robin Pedler i Justin Reay. Aquests autors es fonamenten, bàsicament, en les obres –fonts primàries impreses– d'alguns dels protagonistes del fet bèl·lic com José Benito, *Diario de un sitiado*, publicat el 1926; Jacques Belmas, *Journaux des sièges faites et soutenus par les français dans la Peninsule de 1807 a 1814* (1836); el *Journal des operations de l'Armée en Catalogne en 1808 et 1809* de Gouvion Saint-Cyr (1821); i l'*Autobiography of a Seaman* de Lord Cochrane (1859). Una de les particularitats del llibre és que els quatre textos originals dels autors,

castellà, francès i anglès han estat traduïts al català, i aquesta traducció és la que inicia una obra que posa de relleu el context de l'època i l'enfrontament a tres bandes de britànics i espanyols, amb catalans inclosos, enfront dels francesos. L'alcalde de Roses, Magda Casamitjana, obre el llibre amb una presentació que posa de manifest la cruesa de la guerra i ens adverteix del presentisme i les explicacions impregnades de nacionalisme.

Així doncs, és el tinent general Díaz qui obre foc amb el capítol "Roses 1808". L'historiador de Sant Ferran explica la importància estratègica i geogràfica de Roses tot citant els setges de 1645, 1693 i 1794-95 i recordant el component naval de tots ells. Entre les particularitats del setge de 1808, destaca les enormes diferències i dificultats de coordinació entre les tropes de l'exèrcit espanyol i català i els militars britànics. L'autor descriu físicament la plaça forta de Roses i remarca la precarietat que presentava en iniciar-se el segle XIX, després de l'últim setge. També ens parla del marc orogràfic, geogràfic, del castell de la Trinitat i de les comunicacions terrestres. Abans d'introduir el setge de Roses pròpiament dit, fa una síntesi del context polític i militar europeu, l'ascens de Napoleó, la complexitat geoestratègica colonial, els problemes polítics d'Espanya, els antecedents de l'aixecament, el tractat de Fointeneblau i l'entrada de les tropes franceses, el motí d'Aranjuez, la sublevació i la constitució de les juntes de defensa. Els preàmbuls del setge s'inicien quan, després de l'aixecament, Duhesme demanà

reforços a Napoleó per trencar el setge de Clarós a Sant Ferran. En aquest moment, el juliol de 1808, entra el general Reille que recupera Figueres i intenta, infructuosament, prendre Roses. Davant la impossibilitat de reacció dels francesos, i després del desastre de Bailén i la capitulació de Cinda (Portugal), l'emperador envia a Catalunya el general Saint-Cyr que constituirà el setè cos d'exèrcit de la *Grande Armée*. Aquest comandament dirigirà la campanya que s'apoderarà de Roses per ser una plaça estratègica i indispensable. L'enfrontament fou amb l'exèrcit de la dreta, unes files patriòtiques molt heterogènies, sota el comandament de Vives; i la guarnició de Roses amb miquelets i companyies d'Ultònia, Wimpfen, Borbó i Roses, dirigides per Pedro O'Daly. A aquestes forces cal sumar les de la *Royal Navy*, comandades per l'almirall Collingwood, un ajut efectiu que no es va concretar formalment fins al gener de 1809. Aquest suport naval es va materialitzar tot just començat el conflicte després de negociacions de les juntes d'Astúries i Galícia. Així doncs, Díaz explica el setge dia a dia en un relat que ens porta a la capitulació de la plaça de Roses el dia 5 de desembre quan, després d'un mes de lluita, els presoners espanyols són portats direcció a França i el castell de la Trinitat, que defensat per Lord Cochrane, és evacuat a bord de l'*Imperieuse* portant la tropa a l'Escala.

“La guerra napoleònica a Catalunya (1808-1814): El paper de Roses” és el primer dels dos capítols amb els quals col·labora Robin Pedler. L'autor ens planteja les denomi-

nacions de la guerra depenent de la nacionalitat i la historiografia. Així doncs, vol remarcar la complexitat d'òptiques en l'origen d'un conflicte que era un més, però que es va convertir en el tendó d'Aquil·les de l'Imperi napoleònic. El context és el de l'enfrontament colonial entre França, amb el sistema continental, i Anglaterra, amb el bloqueig marítim. Aquestes són les estratègies que s'enfronten a Roses entre novembre i desembre de 1808. L'arribada de Saint-Cyr per assistir les tropes existents a Catalunya, comandades per Duhesme i Reille, tenia per objecte conquerir Roses i Girona per així assegurar el control de les places de Figueres i Barcelona. L'autor publica correspondència entre l'emperador i Saint-Cyr i aporta petites notes biogràfiques dels comandaments espanyols (Álvarez de Castro, Vives i O'Daly) i francesos (Saint Cyr i Reille), així com l'estat de les comunicacions i defenses com la Trinitat i de les forces i el nombre de combatents. L'objectiu és situar el lector en el context general que ens porta al setge de Roses, combinat amb un exercici comparatiu dels textos contemporanis de Belmas, Saint-Cyr i Benito. A la part final, apareix la notícia polèmica que dona Saint-Cyr sobre el canoneig dels britànics als espanyols després de la capitulació de la plaça. L'autor exposa que aquesta dada no es contrasta en els diaris de bord dels vaixells anglesos. Acabat el setge, Pedler porta el lector per diversos esdeveniments navals i remarca la importància de la guerra al mar i el bloqueig britànic pel transport marítim francès.

Justin Reay FSA, amb el capítol “La marina reial Britànica, La *Royal Navy*, a la Badia de Roses 1808-1809”, ens aproxima al paper fonamental de suport d’artilleria dels britànics a les tropes assetjades, l’aproveïment i el transport de les tropes espanyoles i milícies catalanes, i la funció d’evitar l’avituallament logístic francès al mar i a Toló, el principal port militar de França al mediterrani. En aquest context, Roses es convertí en un “objectiu clau per l’estratègia de Napoleó a l’est d’Espanya i bàsica per l’alliberació de Barcelona”. L’autor fa una interessant exposició sobre els comandaments britànics (Collingwood, Hoste o Cochrane) així com les característiques navals i la potència de guerra dels bucs de la *Royal Navy* i n’anomena alguns com el *Montagu*, l’*Amphion* o l’*Imperieuse*. Reay destaca el paper de Cochrane que juntament amb la tropa espanyola va aguantar a la Trinitat en la fase més dura del setge. L’historiador també fa ressò del suposat bombardeig britànic als espanyols mentre sortien presoners de la ciutadella, que descarta per no constar en Benito ni en Cochrane, un fet que només il·lustra Saint-Cyr. Després del setge, els vaixells britànics varen continuar patrullant, un fet que, per Reay, fou fonamental per a la posterior victòria terrestre de Wellington i els “guerrillers”.

En la seva segona intervenció, Robin Pedler amb “Lord Cochrane i la defensa del fort de la Trinitat, del 22 de novembre al 5 de desembre de 1808”, ens acosta a la figura de l’es-cocès Thomas Cochrane, capità de

fragata, un molt bon navegant que tingué una vida atzarosa i que fou protagonista, a les ordres de l’almirall Collingwood i amb Fitz-Geralt (Ultònia), de la defensa de la Trinitat. El relat ve a ser una aproximació biogràfica, amb certs tocs romàntics, d’un dels navegants més famosos del segle XIX amb un cert impacte en el món de la literatura que va fer néixer el mite al voltant de la seva història. Cochrane fou membre de la cambrà dels comuns pel partit radical (Whig), després de ser apartat de la marina, el trobem a Xile el 1818 lluitant contra els espanyols per independitzar-se de la corona espanyola. També estigué al Brasil i a Grècia el 1825 lluitant contra els turcs. En tornar a Anglaterra va entrar a la cambrà dels Lords i va rebre el perdó reial essent readmès a la *Royal Navy* amb rang d’almirall. Va morir el 1860.

El llibre és un bon recull, integrat i complementari entre els diferents autors que, a voltes, utilitzen amb profusió la paràfrasi i que en certs passatges, com no podria ser d’altra manera, practiquen un retorn a la *histoire événementielle*, la història de les batalles, a la crònica, marcada, a vegades, pels textos dels protagonistes. *El setge de Roses de 1808* és una obra interessant per la participació d’especialistes provinents de diferents àmbits i nacionalitats. És una aproximació a la importància de la guerra naval, una experiència positiva pel coneixement de la història de la comarca i d’Europa.

Lluís Serrano

SUNYER METGES, PARE I FILL

August Pi-Sunyer

Roses, Publicacions Municipals/Ajuntament de Roses, 2008, 262 pàgines.

Sovint, l'edició d'un llibre no és res més que una excusa com una altra per fer bullir l'olla d'una editorial o d'una institució pública que necessita justificar la seva existència tot encarregant una feina –usualment, a major glòria del polític de torn– que ningú ha reclamat. D'una banda, però, no sembla pas que l'Ajuntament de Roses s'hagi de fer gaire ric amb la reedició del clàssic local *Sunyer metges, pare i fill*, d'August Pi-Sunyer. D'una altra, potser el clamor social no era estrident, però sí que existia un mínim corrent ciutadà –aquestes coses sempre són mínimes– que cercava un exemplar d'aquesta novel·la editada originalment l'any 1957 a Ciutat de Mèxic. Una tasca difícil i feixuga que s'havia de solucionar.

Així les coses, la reedició de *Sunyer metges...* esdevé l'inici d'una nova col·lecció municipal de publicacions anomenada Biblioteca de Rescat. Evidentment, l'objectiu primordial d'aquesta línia editorial és la recuperació de joies bibliogràfiques que el pas dels anys ha abocat als llocs més recòndits de qualsevol prestatgeria i que són de difícil consulta. D'aquesta manera, l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Roses finalitza la reorganització de la seva política de publicacions, conformada per les col·leccions Assaig i Recerca, Biblioteca de Rescat i Catàlegs.

Sunyer metges, pare i fill és, segurament, l'aportació literària més reeixida d'August Pi-Sunyer a la seva població natal. La novel·la, situada

grosso modo entre la Guerra Gran de 1793-1795 i la Guerra del Francès de 1808-1814, s'articula a partir d'una triple excusa. En primer lloc, l'eminent fisiòleg volgué submergir-se en els orígens familiars, a partir del moment en què la nissaga s'establí definitivament a Roses i que coincidí amb la seva destacable arrencada mèdica, al darrer terç de segle XVIII. Sens dubte, August Pi-Sunyer pretenia reivindicar la solidesa de l'obra dels seus avantpassats com, al capdavant, s'ha reconegut (per exemple a *Homes de ciència empordanesos*, de Cañigueral, Fàbregas, Poch i Vallès), alhora que era ben conscient d'estar indicant les pistes fonamentals que havien de seguir els estudiosos de la història mèdica catalana anys a venir (penso, fonamentalment, en la línia de treball desenvolupada per Alfons Zarzoso en la seva tesi doctoral *La pràctica mèdica a la Catalunya del segle XVIII*, per exemple).

La segona excusa és la voluntat d'escriure sobre la història de Roses. És en aquest àmbit on sembla que August Pi-Sunyer exerceix la moderació i la prudència més absoluta. La sensació que desprèn la lectura de la novel·la és el profund i detallat coneixement que el metge tenia de la documentació d'arxiu disponible. La novel·la, doncs, és gairebé un estudi històric –amb els habituals canvis de noms i de situacions. Però August Pi-Sunyer no volgué –no s'atreví– escriure un assaig i es conformà en donar forma a un període històric del qual no s'havia escrit pràcticament res, més enllà de les habituals descripcions bèl·liques. L'autor aconsegueix dibuixar un fresc social i humà precís i, com hem dit, rigorós, en el qual no manquen els petits detalls que perme-

ten reconèixer la realitat rosinca. En tot cas, el resultat és plenament reeixit i útil per a la consulta i la prudència de l'autor només indica el seu rigor acadèmic i el seu caràcter científic, unes característiques que actualment estan molt devaluades en la historiografia contemporània.

Finalment, *Sunyer metges, pare i fill* és el resultat d'una tercera línia de força que neix de la juxtaposició de les dues primeres. August Pi-Sunyer farcí el bastiment literari d'un discurs filosòfic basat en les idees de la Il·lustració del segle XVIII. Possiblement, sigui la via més clarament incrustada i artificial, amb un valor merament pedagògic i escolar, però que, d'altra banda, demostra les inquietuds d'una de les personalitats científiques catalanes més importants del segle XX. Sigui com sigui, les elucubracions filosòfiques dels protagonistes de la novel·la –poc creïbles en el context d'una petita vila marinera i militar– permeten inspirar els aires que crearen les condicions intel·lectuals propícies per generar un procés fonamental en la configuració contemporània del món occidental com és la Revolució Francesa.

En el context de la celebració del bicentenari de la Guerra del Francès, en el qual s'han vist i llegit autèntiques perles, August Pi-Sunyer i el seu *Sunyer metges, pare i fill* tenen l'honor de sortir-ne perfectament indemnes –a pesar dels anys transcorreguts des de la seva publicació– i esdevenir una valuososa aportació a l'efemèride. A més, l'editor posa a l'abast de tot hom una novel·la molt costosa de trobar, una cosa que sempre és d'agrar.

Josep Maria Barris Ruset

TORNA EL FUSELL I POSA'T A TREBALLAR! LA MILÍCIA NACIONAL A FIGUERES A LA DARRERA GUERRA CARLINA (1872-1876)

Agustí Vehí i Castelló

Figueres, Ajuntament de Figueres, 2008, 270 pàgines.

La Figueres contemporània ha estat escassament tractada des del punt de vista universitari. Només per això ja cal celebrar la publicació d'aquest llibre fruit de la tesi doctoral d'Agustí Vehí. Molt més encara perquè es tracta d'una tesi que no està escrita amb el llenguatge feixuc i sovint incomprensible per al lector mitjà interessat en aquests temes en què se solen redactar els treballs acadèmics. Al contrari, tot i que l'aparell crític necessari en tota recerca hi és àmpliament explicitat, l'aproximació als protagonistes i als fets del període analitzat ens permet una lectura entretinguda i al mateix temps reflexiva.

L'àmbit d'estudi del llibre, malgrat el títol, no se centra exclusivament en els anys de la darrera guerra carlina. Per comprendre correctament el que fou la Milícia Nacional figuerenca entre 1873 i 1876, l'última que existí cronològicament, cal remuntar-se als orígens del fenomen dels grups armats ciutadans. Per aquest motiu, Vehí (que prèviament ja havia estudiat altres sistemes de seguretat a Figueres) dedica una extensa primera part a oferir-nos una aproximació detallada de les diferents milícies i grups de voluntaris de diferents colors i ideologies que se succeïren a la ciutat al llarg de tot el segle XIX. Des del final de la Guerra del Francès fins al començament del Sexenni democràtic.

Serà en el marc d'aquesta Espanya políticament inestable que s'inicia amb el regnat de Ferran VII i amb els diferents intents enfrontats de construir un nou model d'estat, que apareix el fenomen milícia. En definitiva, l'aparició de la milícia com a ús de partidaris armats i organitzats en defensa dels diferents interessos socials i econòmics en disputa per imposar un nou ordre polític. Les diferents legislacions que emparen la seva formació, ja regulades a la mateixa Constitució de 1812, són analitzades i contrastades al libre amb la realitat figuerenca. L'escassetat, segons el període, de fons conservades no és obstacle, aplicant una metodologia de comparació amb altres exemples de ciutats mínimament estudiades, per traçar el recorregut que portarà de la primera Milícia Nacional de 1820, creada durant el Trienni Liberal, a la de 1873 durant la primera República. Això no obstant, probablement una recerca contrastada amb altres fonts arxivístiques provincials o nacionals hauria donat una dimensió més completa a l'estudi, tot i que segurament no s'haurien modificat les línies generals i les conclusions.

El llibre ens permet, des de la perspectiva local, adonar-nos de la dificultat de la construcció d'una societat democràtica des de les restes de l'antic règim absolutista. De les seves resistències i dels seus ritmes. I també dels seus protagonistes populars. Ens dóna una visió, que caldria complementar amb d'altres, per entendre com es construeix dins l'àmbit figuerenc l'estat liberal espanyol. Malauradament encara no disposem d'estudis en detall del personal polític dirigent municipal anterior a la Restauració, ni tampoc de

les elits econòmiques (sovint intercanviables) amb les seves xarxes d'interessos, que ens ajudarien a interpretar més correctament l'ús de la violència política que ens analitza l'estudi. Perquè és precisament el procés de control i institucionalització de la violència política el que en definitiva ens acaba explicant la tesi de Vehí. Com un grup armat de ciutadans, amb consciència ciutadana dels seus drets i deures, s'identifica amb uns principis ideològics (en gran part de filiació republicana) i lluita per ells. Però també, de com són finalment derrotats i de com l'Estat espanyol s'orienta cap a uns principis diferents dels que havien somniat i per als quals havien lluitat i donat la vida.

La desaparició d'un model de defensa i seguretat (encara que sigui a escala purament local) basada en una mínima autoorganització popular des de la base ens porta també a una reflexió més enllà de la pròpia recerca històrica. Ens obliga a pensar si un model professional d'exèrcit és més democràtic i respon als veritables interessos populars.

Després de la lectura del llibre de Vehí també ens apareixen una sèrie de nous interrogants que la historiografia local hauria de començar a donar-hi respostes. Seguim tenint preferència per estudiar els sectors liberals i republicans, però el carlisme local (alguns d'aquells quintacolumnistes de qui se citen les seves activitats durant la guerra) segueix sense tenir pràcticament cap interpretació moderna. Ni tampoc la seva permanència i organització durant la Restauració. Les dinàmiques polítiques figuerenques, que s'intueixen i que queden reflectides en l'activitat de la Milícia Nacional durant tot

el Sexenni democràtic, no han estat mai analitzades en detall. Uns anys que són claus per entendre el darrer terç del segle XIX i per ajudar a reubicar el mite republicà nostrat. Un mite que la Milícia Nacional va ajudar a construir derrotant al maig de 1874 els atacs del general carlí Savalls i que, en definitiva, va servir perquè Figueres obtingués el títol de ciutat.

Albert Testart i Guri

REPUBLICANISME, REPÚBLICA, GUERRA CIVIL I EXILI

EL SOMNI DE MONTURIOL: L'EXTRAORDINÀRIA HISTÒRIA DE L'INVENTOR DEL SUBMARÍ QUE VOLIA SALVAR EL MÓN

Matthew Stewart

Editorial Graó, col·lecció DIVERSUS 1, Barcelona, 2009, 310 pàgines.

Quan l'any 1918 Josep Puig Puigjades publicava *Vida d'Heroi* [Llibreria l'Avenç, Barcelona (1918)], no únicament aportava una informació de primera mà molt interessant sobre la vida de Narcís Monturiol –incloent documents que no han arribat als nostres dies– sinó que contribuïa a crear el mite de l'*inventor-heroi*: un idealista, un altruista, un visionari que segueix endavant en lluita constant contra tota classe d'adversitats: manca de diners, incomprensió dels contemporanis, indiferència de les autoritats... Malgrat, però, que els nous corrents en història de la tecnologia coincideixen en donar

un major èmfasi als aspectes evolutius de la pròpia tècnica, la personalitat de Monturiol segueix sent tan atractiva, que ha seduït el britànic –però bon coneixedor de la realitat catalana– Matthew Stewart que publicà l'any 2002, a Londres, una biografia personal sobre Monturiol [*Monturiol's Dream: The Extraordinary Story Of The Submarine Inventor Who Wanted To Save The World*. Profile Books, London (2002), seguida, l'any següent, de la seva publicació, també en anglès, als Estats Units Pantheon Books, NY (2003)].

Resulta curiós que quasi sempre hagi fet falta algun motiu especial per a decidir-se a parlar de Monturiol. Si la publicació de *Vida d'Heroi*, l'any 1918, fou realitzada amb motiu del centenari del naixement de l'inventor –coincidint amb la inauguració del seu monument a la rambla figuerenca–, la publicació de la següent biografia de Monturiol per part d'Alberto del Castillo i Manuel Riu [*Narciso Monturiol inventor del submarino Ictineo*. La Mútua Metalúrgica de Seguros, Barcelona (1963)] fou amb motiu del centenari de l'avarament de l'*Ictineo II*, i la posterior biografia de Santiago Riera i Tuèbols [*Narcís Monturiol: una vida apassionant, una obra apassionada*. Generalitat de Catalunya. Barcelona (1896)] fou amb motiu del centenari de la seva defunció. L'edició de la traducció catalana de l'obra de Matthew Stewart no n'és una excepció, ja que s'ha realitzat, també, amb motiu d'un aniversari, els 150 anys de l'avarada del primer *Ictineo*, fet que ha comportat la declaració del 2009 com a “Any Monturiol”.

És un mèrit indiscutible de l'obra de Matthew Stewart contribuir a la difusió –amb molta força– del nom de Narcís Monturiol més enllà de les nostres fronteres. N'és una bona mostra el número de primavera del 2005 de la revista *Undersea Warfare*, òrgan oficial de la força de submarins dels Estats Units, on Thomas Holian dedica un interessant article a la figura de Monturiol titulat, precisament, “Monturiol, The Forgotten Submariner”. Efectivament, després d'una breu introducció sobre els inicis de la història de la navegació submarina, Holian afirma que “*However, one submariner got left behind, his impressive work largely forgotten in the years after his death, his name virtually unknown to modern naval historians. That man was Narcís Monturiol.*” I, al final de l'article, quan posa la referència a l'edició americana de la biografia de Matthew Stewart, precisa que “*The latter reference is the only scholarly English-language source for information on Monturiol and his submarines known to the author*”.

Malgrat que l'autor hagi aprofundit en la bibliografia catalana i espanyola i s'hagi submergit en diferents museus i arxius, amb especial atenció al fons històric del Museu Marítim de Barcelona, el llibre de Matthew Stewart no és –ni pretén ser-ho (només cal fixar-se en la peculiar disposició de les notes)– una recerca acadèmica sobre la vida i l'obra de Monturiol. Ben il·lustrat amb reproduccions de gravats i documents d'època, el llibre ens ofereix una narració personal i amena –però fonamentada– de la vida i l'obra de Monturiol. És un llibre, però, que persisteix en la *tradició* de la visió heroica

i apassionada de Monturiol iniciada per Puig Pujades i que es contraposa, en certa manera, amb estudis més objectius com els de Xavier Moreno [“Narcís Monturiol i Estarriol”, dins *Ciència i Tècnica a l'època contemporània als Països Catalans*, Fundació Catalana per a la Recerca, Vol. I, 251-286 (1995)] on apunta que malgrat la seva *fama* encara resta pendent la realització d'un estudi biogràfic que faci autèntica justícia a la figura de Narcís Monturiol.

Els tres capítols que conformen *Vida d'heroi*, que són “Revelació”, “Plenitud” i “Posta”, tenen el seu paral·lelisme en les tres parts de l'obra d'Stewart: en la primera, “La formació d'un expert”, narra la joventut de Monturiol i de com abraça les idees del comunisme utòpic d'Etienne Cabet. En la segona, “El bell art de la navegació submarina”, se centra en el disseny, l'evolució i les proves dels dos *Ictineos*. Finalment, a “Monturiol recuperat” ens parla dels darrers anys de la vida de l'inventor, un cop abandonat ja el somni de la navegació submarina, i del reconeixement posterior cap a la seva obra. És de remarcar com, al llarg de tota la narració, l'evolució de Monturiol i del seu pensament s'entrellaça amb el desenvolupament de la pròpia ciutat de Barcelona, en particular amb el projecte de transformació urbanística d'Ildefons Cerdà, l'aparició del modernisme i el punt d'inflexió que suposà l'Exposició Universal del 1888.

En definitiva, ens congratulem de la contribució a la difusió internacional del nom de Narcís Monturiol que ha comportat la publicació –en anglès– de l'obra de Matthew Stewart i també,

com no podria ser d'altra manera, de l'oportunitat de poder gaudir-la en català, tot desitjant, ensems, que serveixi d'estímul amb vista a l'aparició de nous estudis que ens ajudin a configurar una visió més objectiva –i realista– de la vida i l'obra de l'inventor empordanès.

Marià Baig

EL SOMNI REPUBLICÀ. EL REPUBLICANISME A LES COMARQUES GIRONINES, 1900-1936

Enric Pujol (Dir.)

Viena Edicions, en col·laboració amb la Generalitat (Any Francesc Macià) i la Casa de Cultura de la Diputació de Girona, 2009, 269 pàgines.

El llibre *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines, 1900-1936*, de dues-centes seixanta-nou pàgines, ha estat dirigit per Enric Pujol i ha comptat amb la col·laboració d'una trentena d'investigadors especialistes en republicanisme, de Jordi Roig (documentalista) i de Marcel Dalmau (dissenyador). L'obra és el suport i el catàleg d'una exposició que té caràcter itinerant per diferents poblacions de les comarques de Girona i de Catalunya. La mostra inaugural va tenir lloc a la Casa de Cultura de la Diputació de Girona entre el 20 de març i el 25 d'abril de 2009.

L'obra se centra en l'evolució del republicanisme durant el primer terç de segle XX i es deslliga de la guerra civil. D'aquesta manera es pretén donar a conèixer aquest moviment polític –molt important a les comarques gironines– que enfonsa les arrels

al segle XIX i va fer possible l'eclosió el 1931 de la Segona República i la proclamació de la república catalana per Francesc Macià. Aquest treball col·lectiu és, d'altra banda, un instrument de divulgació i coneixement que pot servir d'estímul per al futur. El llibre està concebut, en certa manera, com el fonament d'un programa polític amb voluntat de materialitzar-se en una realitat tangible.

La Segona República fou una etapa de llibertats polítiques i d'auto-govern per a Catalunya. Ha estat una època ben estudiada però molt focalitzada a Barcelona. Això contrasta amb un cert desconeixement de les dinàmiques socials, les arrels profundes i ideològiques que la feren possible, un espectre polític republicà molt ampli que, a Catalunya, s'anà desenvolupant i lligant ideals republicans, catalanistes i esquerrans. Segons Enric Pujol, fou l'acceptació de la monarquia de 1975 el que va fer allunyar l'estudi del republicanisme durant els anys de la transició. D'aquesta manera, tot intentant suplir aquest relatiu buit historiogràfic i cobrir el nou interès per la comprensió d'aquest període, els autors d'aquest llibre –organitzat en quatre blocs– destaquen la importància de les comarques gironines pel desenvolupament del republicanisme. Pujol, a més, apunta a la presència d'un partit republicà al govern de Catalunya com una de les raons d'aquest interès per l'estudi del republicanisme.

Després de les presentacions d'Enric Vilert i Roger Zamorano i la introducció d'Enric Pujol, el primer bloc dona una panoràmica general de l'evolució del republicanisme català en el seu conjunt. Compta amb experts

com Àngel Duarte que descriu l'herència republicana del segle XIX i la complexitat dels moviments, els "republicanismes", una cultura política que s'oposava a allò existent, a les limitacions de participació i a l'organització de l'estat nacional espanyol. Pere Gabriel identifica les cultures polítiques i les famílies republicanes a Catalunya en el tombant del segle XX i destaca els procediments per arribar a la república dels legalistes i els revolucionaris, més un tercer grup que defensava un procediment mixt. L'emergència del lerrouxisme, l'esmicolament localista del federalisme català i l'afirmació catalanista són un dels punts claus del capítol. Giovanni C. Cattini és l'encarregat de transmetre l'actualitat del republicanisme, el neorepublicanisme o humanisme cívic. Aquest pren com a base les diferents tradicions republicanes històriques per revitalitzar la democràcia participativa i assegurar la igualtat de drets civils i polítics d'uns ciutadans que haurien d'entendre que "el propi interès forma part del bé comú". Gemma Rubí explica l'evolució de les organitzacions republicanes en el primer terç del segle XX quan els republicans intenten renovar les pràctiques i desenvolupar una acció política més eficaç. Explica genealogies i l'evolució electoral ascendent dels partits republicans, una tradició que desemboca i aglutina, bàsicament, ERC. Josep M. Roig Rosich fa una volada, més enllà del mite de Francesc Macià, per la vida del polític, l'home i líder que va encapçalar els anhels i les esperances de molts ciutadans. Anna Sallés és l'encarregada de mostrar l'emergència i l'ascens d'ERC que responia i expres-

sava els canvis socials, econòmics i culturals de la societat catalana del primer terç del segle XX. Aquest partit interclassista tenia moltes famílies, tendències i tensions internes des de les netament federalistes –grup de l'Opinió– o els independentistes d'Estat Català. Enric Pujol ens capbussa en el simbolisme i la importància política i jurídica que va tenir el gest de Macià en proclamar la república catalana. Aquest fet va comportar la recuperació d'un nom antic –Generalitat– per batejar l'autogovern i així alleugerir i substituir la "república catalana" que responia a un model federal de l'estat. Francesc Bonamusa ens apropa a l'obra de govern de la Generalitat republicana, entre 1931 i 1936, començant per les eleccions de 1931 que porten a l'adveniment de la república, les eleccions de juny, l'estatut de Núria, la retallada de text i l'aprovació a les corts espanyoles, la comissió mixta per l'assumpció de competències, la llei municipal i la de contractes de conreu així com la sublevació d'octubre de 1934 i les eleccions de 1936. Celia Cañellas explica la progressiva conscienciació de la societat al llarg del primer terç de segle XX, i en especial en època republicana, del reconeixement dels drets de les dones, respecte a la igualtat i el dret de vot, així com mobilitzacions de personatges claus i la presència del moviment dins dels partits. Albert Balcells relata les dinàmiques electorals i el context europeu que portaven a la vaga general, la inestabilitat i als fets d'Octubre. L'oposició de l'esquerra davant l'ascens de la CEDA al govern de la república, vista com l'avantsala del feixisme, va comportar la proclamació de l'estat català i aquest fet, la

repressió de l'estat i la supressió de l'estatut de 1932. Destaca el protagonisme de Puig Pujades, Santaló, Camps i Arboix i els fets a Girona, Palamós i Palafrugell. Arnau González mostra el *cursus honorum* de Lluís Companys, la seva militància en partits republicans, la seva professió d'advocat laboralista i la pertinença al sector més republicà i federalista d'ERC. El seu judici, el juny de 1935 pels fets d'Octubre, el catapultà cap a l'esfera del mite i dels herois catalans a dintre i fora de Catalunya, abans de la seva execució el 1940.

El segon bloc aplega estudis específics sobre el republicanisme a les comarques gironines. Aquesta part comença amb la intervenció d'Anna Teixidor que fa un repàs de les tendències i la periodicitat de la premsa republicana (1900-1936). Els diferents rotatius esdevenen un focus d'autoritat que dóna prestigi i influència als que tenen ambició política i és cabdal per propagar la cultura política del republicanisme dins els centres i ateneus republicans que actuaven com a "temple socialitzador". Anna M. Velaz, dins el context republicà i de més reconeixement de la dona, remarca autores de la categoria de Carme Montoriol, Aurora Bertrana, M. Àngels Vayreda entre altres "escriptores republicanes", com Mercè Rodoreda. Xavier Díez fa un interessant estudi i reflexió sobre el republicanisme i el moviment obrer, una qüestió historiogràfica controvertida amb denominadors comuns i incompatibilitats. Díez compara els moviments de Barcelona i Girona i analitza la formació d'associacions, mutualitats de previsió social i sindi-

cats a les comarques gironines –conflictes i complexitats entre els sindicats obrers i lliures– i l'esperança frustrada de la Segona República. Pere Bosch presenta un treball sobre sindicalisme agrari i republicanisme entre 1900 i 1936 on apareixen la "Federació Sindical Agrària de Girona", catòlica i interclassista; els rodellaires de la Selva, vinculats amb el socialisme i republicanisme; i l'emergència de la Unió de Rabassaires; el projecte federatiu "Acció social agrària de les terres gironines – ASA"; i "la Federació Provincial de Treballadors de la Terra" amb diversitat política dels seus membres. Josep Clara és l'encarregat de fer l'apunt sobre la maçoneria i la relació amb el republicanisme. Així, repassa els orígens de la maçoneria, les lògies de la província i els personatges històrics relacionats amb germandats. D'altra banda, desmitifica el caràcter maçònic de la Segona República demostrant que molts pocs càrrecs electes tenien vinculacions amb les lògies tot i compartir un mateix ideari. Salomó Marquès explica la renovació pedagògica a començament de segle amb l'escola nova i la millora dels estudis per a mestres i la formació d'inspectors; la renovació de la Mancomunitat amb l'impuls de l'escola activa, escoles d'estiu i colònies; l'esclat renovador durant la Segona República amb la inauguració de noves escoles, plans d'estudis i l'escola mixta. Una militància que portarà molts mestres a l'exili. L'escola era el fonament del règim: els nens eren els primers ciutadans de la república. "Republicanisme: ciència, tècnica i progrés" és el títol amb el qual Marià Baig pre-

senta l'evolució i la difusió científica a les comarques gironines i la contraposició amb l'església. La clau era la presència de la idea de progrés en els aspectes de la vida quotidiana. Així, el progrés científic es traduïa en tècnic, econòmic i social. Descriu la preocupació per la democratització de la cultura, les condicions de salubritat urbana i les noves concepcions de l'arquitectura i l'urbanisme. Gemma Domènech aprofundeix en la renovació arquitectònica i anomena alguns protagonistes. Els arquitectes dels anys 20 i 30 varen connectar amb el corrent racionalista i les idees socialment avançades mostraren preocupació per les classes populars i pels equipaments públics d'ús social. Narcís Selles descriu el món de l'art, i els vincles polítics, a Girona (Bertrana, Alomar, Aguilera), Figueres (Dalí, Puig Pujades), i Olot (Bofill, Vayreda, Pujol) així com les cultures artístiques del republicanisme. Més que parlar d'un art republicà es refereix a una pluralitat de pràctiques i discursos que es van vinculant a aquesta tendència política, també plural en les seves expressions.

A la tercera part és on hi ha més esforç de recerca i s'hi analitza el republicanisme amb el marc geogràfic de les comarques gironines actuals, així permet entendre els vincles entre els diferents nuclis urbans i els rurals. Es tracta d'una mena d'assaig d'història comarcal comparada on es pren una idea de conjunt més acurada. Per a Albert Testart, en el cas de l'Alt Empordà, cal estudiar les xarxes clientelars i d'interessos que tenien els caps republicans i mostra la mitificació de figures com Abdó Terrades. Explica, entre altres,

quins eren els espais de sociabilitat, la premsa, el poder municipal i l'origen de la Federació Republicana Socialista de l'Empordà que es vincularà a ERC. A banda, Testart s'encarrega d'escriure unes notes biogràfiques de Josep Puig Pujades, el polític i intel·lectual bàsic per entendre l'univers cultural republicà de Figueres. Jordi Gaitx, pel Baix Empordà, ens presenta el forjament del mite de Pere Caimó i l'aixecament republicà de 1869, el progrés polític del republicanisme i el suport del sector surotaper, la premsa, l'evolució electoral i les mesures de laïcització durant la república i la revolta i la repressió de 1934. Josep M. Roig Rosich recorda la figura política i humana de Josep Irla, president de la Generalitat a l'exili, un líder poc carismàtic, ponderat, però un servidor públic de primer ordre. Jordi Pijiula exposa l'exemple de la Garrotxa amb genealogies i evolució dels partits republicans. Destaca el fort arrelament republicà a Tortellà i Olot, la premsa i els vasos comunicants entre el republicanisme i el catalanisme abans i després de Solidaritat Catalana. Xavier Díez, en la seva segona intervenció, ens descriu les famílies republicanes de Girona i comarca, una història silenciada. Fou una capital d'efervescència intel·lectual, centre de comunicacions, comercial i educatiu. Descriu la sociabilitat (centres i periòdics) com a element bàsic de configuració política republicana, les convulsions de la Setmana Tràgica, els fets de 1916 i 1934. Josep Clara torna a intervenir amb unes notes biogràfiques de Carles Rahola i Miquel Santaló. De Rahola destaca la producció escrita (*Breviari de ciutadania*, 1933), la seva influència des d'*El Autonomista*, i la seva execució el 1939

per ser símbol del republicanisme català a Girona. Santaló (ERC) fou pedagog i geògraf, alcalde de Girona, diputat a Corts, republicà, catalanista i demòcrata. Secundà la proclamació de l'estat català el 1934 i va exiliar-se a Mèxic. Jordi Galofré tracta el Pla de l'Estany centrant-se en l'evolució política dels partits –sobretot a Banyoles–, resultats electorals, maçoneria, moviment obrer, l'Ateneu i el cas del districte electoral de Vilademuls. Josep Maymí, per la Selva, destaca la presència del radicalisme de Lerroux a moltes poblacions i els casinos i ateneus com a llocs simbòlics culturals amb significat polític. Accentua la laïcitat, l'hegemonia relativa dels partits republicans durant la república i un arrelament menor que a d'altres comarques, amb una major presència republicana als pobles de la costa, Santa Coloma i Caldes. Per a la Cerdanya, Òscar Jané mostra la situació geopolítica de la Cerdanya i la interacció amb la República Francesa, mesura l'impacte de la “immigració estiuenca” i les realitats polítiques locals. La premsa, els espais de sociabilitat, l'arribada del tren i la consciència nacional catalana són altres ítems d'una comarca majoritàriament republicana. Jané també analitza el republicanisme de la Catalunya del Nord, la política de cohesió nacional, la separació església-estat de la tercera república francesa i l'impacte nacionalista de la Primera Guerra Mundial. Enllestitint aquesta part, Sofia Castillo tracta el Ripollès, una comarca amb més relació amb Osona i Barcelona que amb Girona. Explica els orígens anticarlins, el catalanisme conservador des de 1893, la particularitat industrial i l'organització política dels nuclis republicans ripo-

llencs en contraposició a l'església i els regionalistes, així com els resultats electorals i els fets d'Octubre de 1934. L'epíleg del catàleg el posen Jordi Gaitx amb una aproximació a les fonts i Jordi Roig amb la bibliografia utilitzada.

El Somni republicà és un llibre ric, divers i complex, complementat amb una bona selecció d'imatges que il·lustren, donen vida, al moviment estudiat. La miscel·lània d'autors el fa atractiu i complet. És una eina suculentament per conèixer aquesta història tan recent, que el franquisme va laminar, i de la qual tant costa ser-ne hereus. Precisament, aquest és un dels objectius de l'obra: intentar trasplantar aquestes llavors republicanes –seguint la metàfora d'Àngel Duarte d'*El Otoño de un ideal* (2009)– perquè així reneixi l'arbre del republicanisme a Catalunya. Ara, aquesta república, catalana o espanyola, potser hauria de ser –com diu el professor Duarte– una forma institucional ciutadana lliure del caràcter de facció: una democràcia culta, moderna i europea amb una ciutadania responsable i participativa.

Lluís Serrano

RETAILS DE GUERRA. EL TESTIMONI DELS EXCOMBATENTS CASTELLONINS A LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

Jordi Canet Avilés i Manel Puig Palmer
Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries, 2009, 286 pàgines.

Ens trobem davant d'un llibre el títol del qual expressa exactament

el seu contingut. Es tracta veritablement de retalls de la guerra d'Espanya vistos des de l'experiència personal, a través del filtre de la memòria de més de seixanta anys, d'alguns dels seus combatents. Uns soldats que tenen de comú denominador el fet de ser tots ells d'origen castelloní però que combateren en ambdós bàndols. La tria, sense justificar-la plenament, s'ha decantat de forma molt majoritària cap als lluitadors en l'exèrcit republicà. Només se'ns presenta el testimoniatge de dos soldats de l'exèrcit insurgent, i encara un d'ells havia iniciat la guerra al costat de les tropes lleials al govern. Fet que d'entrada ens limita, si aquesta era la intenció, de tenir una visió completa del que suposà per a aquella generació el fenomen bèl·lic a escala local.

El treball de recollida de testimoniatge es realitzà a l'any dos mil, sovint formant part d'un programa radiofònic que els dos signants del llibre realitzaven per a la ràdio municipal de Castelló. Les transcripcions de les entrevistes queden, per tant, molt limitades quant a contingut analític a causa d'aquest format bàsic original. No obstant això, el fet de respectar el llenguatge col·loquial i directe dels entrevistats permet donar una viva veu a la lectura que ajuda a transmetre el missatge dels excombatents.

Malgrat la presentació, no ens trobem davant d'un treball d'història oral. És a dir, d'un estudi a través de les experiències viscudes per alguns personatges, anònims o no, durant un període determinat. Partint, a més, d'unes hipòtesis i una metodologia concreta d'entrevista per extreure unes determinades conclusions. El lli-

bre, tal com afirma el títol, són retalls de la memòria de deu castellonins que feren la guerra al front. És un material en brut que permet al lector construir-se una idea pròpia però sense un guió que l'orienti en la contextualització dels fets narrats.

Hauria estat molt interessant rastrear els orígens de la problemàtica social i política de Castelló més enllà de les pàgines introductòries per poder situar de forma més particularitzada la casuística del municipi estudiat. D'altres ho han fet en forma d'esbós, com Javier Antón en un article publicat ja fa gairebé dues dècades (1991) sobre els conflictes entre els anomenats maniqueament *blancs* i *negres*. Uns conceptes que apareixen en alguna entrevista transcrita i que no acaben de ser explicats de forma prou nítida.

El material d'arxiu, tant el previ a la guerra com l'immediatament posterior que s'exposa al llibre en forma bàsicament de cites, també té molt de regust de transcripció des d'un posicionament excessivament positivista i relativista. Uns capítols poc integrats, en definitiva, en el que forma el cos central del llibre, les entrevistes.

Amb tot, estem davant d'un llibre editat de forma correctíssima i amb un esplèdid apartat final de fotografies sobre els bombardejos aeris a diversos indrets de l'Empordà durant el final de la guerra. Aquest material, extret de l'arxiu històric de l'aviació militar italiana, dóna una visió única i molt particular que ajuda a reflexionar sobre la capacitat tècnica de generar dolor de forma aleatòria en una guerra i del paper de la població civil en els conflictes armats contemporanis.

Donar la veu a protagonistes anònims sempre enriqueix les diferents perspectives de l'anàlisi històrica. És un exercici també de proximitat que ajuda a la difusió i a la divulgació de períodes de la nostra història recent que encara queden massa ocults en la memòria (reprimida sovint) de la població. Per sort, per a Castelló d'Empúries, disposem ara d'aquest llibre que ha salvat a temps una part del record de deu ciutadans que es veieren obligats a agafar les armes durant aquells tràgics tres anys de guerra.

Albert Testart i Guri

LAS HOGUERAS DEL PERTÚS. DIARIO DE LA EVACUACIÓN DE CATALUÑA

Álvaro de Orriols

La Corunya, Edicions do Castro, 2008, 248 pàgines.

L'aparició d'aquesta nova edició del text original d'Álvaro de Orriols, que ja havia estat editat a París el 1995, suposa una millora en rigor i en presentació d'aquest testimoni directe i d'alta qualitat literària sobre el procés que menà a l'exili a milers d'espanyols i catalans el 1939.

Aquest poeta i dramaturg nascut a Barcelona el 1894, però traslladat a Madrid de ben jove per la qual cosa la seva obra fou majoritàriament escrita en castellà, s'exilià a França amb la seva família al final de la guerra civil on morí el 1975. El 1945, segons diversos testimoniatges, ja havia acabat d'escriure aquest *diari* del seu pas de la frontera. Una narració que abasta cronològicament des de la sortida de la

seva casa de Barcelona, juntament amb la seva família, el gener de 1939 fins a l'arribada a Baiona al mes següent. Quatre setmanes de viatge al ritme d'una retirada, d'un testimoni que com pretendrà el mateix De Orriols, havia de ser "*el documental de nuestra gran derrota*". Un escrit amb una clara voluntat pedagògica sobre el final de la guerra perquè "*aquellos que la ignoren la conozcan, y los que la vivieron no la olviden*".

Sens dubte el llibre va més enllà de la crònica d'unes setmanes en la vida d'una família que marxa a un exili després de la derrota per les armes dels ideals per als quals havien lluitat sota la bandera de la República. No oblidem que De Orriols fou un intel·lectual compromès, partidari del teatre polític i social i que durant la guerra col·laborà en diferents organismes de propaganda del govern. Les pàgines del *Diario* s'enriqueixen per la categoria literària del seu autor, atent i observador dels detalls de tot allò que troba al seu pas, però també capaç de descriure els sentiments, plens de dubtes i pors, dels que inicien un camí de futur incert.

Es tracta també, pel seu realisme, d'un material en brut per a l'anàlisi històrica del període de primera categoria. Un moment on els polítics i els militars no són tant els subjectes de la història com les masses anònimes. Un artista com ell ajuda a donar-los relleu i vida i permet a posteriori fer-ne un estudi més ric de matisos. Cal destacar les solidaritats entre la gent que compartia vivències i destí però també egoismes personals. Fidelitats ideològiques però també clàssics "canvis de camisa". Un exemple també dels desiguals tractaments de la població i de les autoritats

franceses cap als refugiats que escapaven de Franco.

A un nivell més estrictament empordanès, són molt interessants i il·luminadores les setanta pàgines que transcorren a la nostra comarca. Concretament l'autor arriba a Figueres el 27 de gener (un dia després de la caiguda de Barcelona) i passa a territori francès el 5 de febrer (cinc dies abans de l'arribada de les tropes franquistes a la frontera hispanofrancesa).

De Orriols descriu la Figueres que es retroba, després de quinze anys de no ser-hi, com a resultat d'un gran canvi: "*Edificios modernos, calles adoquinadas, almacenes de lujo y cafés confortables, muestran el desarrollo y progreso que la ciudad ha sufrido*". Però la realitat del moment és una ciutat plena de gent que no té mitjans per sobreviure, amb cues per menjar i amb dificultat per trobar llocs per dormir, i també de patrulles armades, milicians o guàrdies d'assalt, sense gaire direcció ni ordre eficaç.

Entre anades i tornades de la Jonquera, davant de la dificultat inicial de passar la frontera, l'autor serà testimoni dels bombardejos de l'aviació franquista a la ciutat, especialment concentrada al castell de Sant Ferran. Fins que pot finalment passar la ratlla amb la visió de les torxes que il·luminen el camí i que donarà títol al llibre: "*Yo he visto en las hogueras del Per tú las últimas antorchas de nuestra Libertad, que venían a arder por vez postrera sobre las cumbres pirenaicas para alumbrar las sombras y recordar al mundo democrático su tremenda injusticia que ha entregado a la muerte y al exilio la conciencia libérrima de un pueblo secular*" (pàg. 150).

Sens dubte, doncs, un text per llegir en calma, per assaborir el que té de literari i de profundament humà, però també per reflexionar sobre les misèries d'una guerra i el que suposà de drama personal per a milers de famílies.

Albert Testart i Guri

ESCALENCES ASSASSINATS DURANT LA GUERRA CIVIL

Rafel Bruguera i Batalla

Girona, CCG Edicions, 2009, 160 pàgines.

Les commemoracions entorn del setantè aniversari de la fi de la Guerra Civil espanyola i tot el procés paral·lel de recuperació de la memòria democràtica han tingut, en general, els seus encerts i els seus desencerts. Ni tot ha estat recuperació estricta de la memòria ni molt menys tot s'ha enfocat des de la puresa democràtica de servei cívica a la societat. Aquest llibre de Rafel Bruguera cal situar-lo de ple, sense cap mena de dubte, entre les iniciatives més interessants i reeixides de tot aquest procés d'anàlisi històrica i de divulgació ciutadana que hem viscut.

Polític i mestre o mestre i polític, Bruguera ha sabut enfocar de forma pedagògica i amb perspectiva global un tema que, d'entrada, pot semblar ple de perills per tota la càrrega emocional i d'enfrontament social que encara porta incorporat el record de la guerra (i la revolució) del 36 i la postguerra (i la repressió) del 39 en endavant. El títol abandona els noms habituals per referir-se a les persones mortes a la rereguarda durant la guerra o condemnades durant la postguerra.

Ni afusellats ni represaliats. S'utilitza l'única paraula que des del punt de vista demòcrata i cívic pot qualificar aquest tipus de morts: assassinats. És a dir, com diu el diccionari, llevar la vida a algú amb premeditació i traïdoria. No es poden anomenar d'altra manera les morts durant aquells anys tràgics dels quatre escalencs que apareixen historiades al llibre.

Els morts a la rereguarda republicana han estat homenatjats durant anys pel bàndol vencedor i a les darreres dècades contextualitzats també acadèmicament. El record dels qui varen ser represaliats el 1939 i durant els anys quaranta s'ha intentat potenciar des dels inicis de la transició per part dels sectors de la nostra societat que se'n sentien hereus polítics. Massa sovint, però, ha servit tot plegat per mantenir un cert sentit d'enfrontament civil traslladat al present i, el que és pitjor, trobar-ne una justificació. Si d'alguna cosa ha de servir pensar la memòria en clau democràtica és que l'assassinat no en té de justificació, ni moral ni política.

Els quatre assassinats reuneixen les característiques que Bruguera es plantejà en iniciar el seu treball: persones nascudes a l'Escala o que hi residiren durant la segona República i la guerra. Una tria que permetrà presentar els casos de dues persones mortes a la rereguarda republicana per la seva suposada vinculació o simpatia cap a la causa dels militars sublevats (Martí Batalla i Consol Solés), un altre mort també a la rereguarda però per la seva visió republicana d'ordre (Lluís Tasis) i, finalment, un condemnat a mort al final de la guerra per les noves autoritats franquistes (Emili Fructuoso).

L'ús de la violència com a mitjà per imposar les pròpies visions polítiques, fins al darrer extrem com veiem en aquests casos, no fou patrimoni d'uns quants ni propi només d'unes ideologies. La Catalunya dels anys trenta i, per descomptat, dels quaranta, en va generar molts exemples. Massa exemples. Trobar analitzats, tot i que amb un cert desequilibri d'informació (massa probablement) a causa de la desigual presència de documentació conservada, quatre casos tan diversos dins d'un àmbit geogràfic limitat com l'Escala, ens ajuda a donar llum a la gran complexitat interna de la Guerra Civil espanyola. Les diverses guerres que s'hi desenvoluparen de forma creuada hi són presents. Dretes i esquerres. Però també demòcrates i no demòcrates, fanatisme i tolerància. No sempre són coincidents.

Una modista, un mestre, un empresari i un picapedrer que només tenien en comú ser escalencs, d'origen o de residència (una conceptualització ben republicana i ben democràtica d'altra banda) són les víctimes protagonistes d'un llibre que cal ser llegit globalment com un homenatge col·lectiu, però també com una reflexió entorn als valors de la democràcia. Una democràcia que només es pot construir des del respecte a la memòria (a la pluralitat de les memòries) i des de la reflexió pausada que l'anàlisi de la informació històrica ens proporciona. Com afirma Jean Paul Richter a la cita que encapçala aquest llibre: "La memòria és l'únic paradís del que no podem ésser expulsats."

Albert Testart i Guri

JOAN BALLESTA, CALAFAT, UN ESCALENC ALCALDE DE LA GIRONA REPUBLICANA

Rafel Bruguera, Lluís Colomeda i Anna Ballesta

Girona, CCG Edicions, 2008, 427 pàgines.

L'exili de 1939 encara no ha estat recuperat del tot malgrat que la transició democràtica va fer surar els noms de diverses personalitats que s'havien mantingut vius en la memòria popular dels derrotats de la guerra. Durant aquells anys es varen retre petits i modestos homenatges que en el millor dels casos acabaven amb el reconeixement d'algun fill il·lustre dins del nomenclàtor dels nostres pobles i ciutats. Però la recerca acurada i contrastada de les biografies d'aquestes persones que per diversos motius polítics hagueren de romandre fins al final de les seves vides més enllà de les nostres fronteres, no ha estat endagada fins fa relativament poc temps.

Joan Ballesta, *Calafat*, fou un empordanès més que es veié forçat a exiliar-se. Un escalenc que realitzà la major part de la seva activitat política fora de l'Empordà, molt especialment a Girona, ciutat de la qual fou el darrer alcalde democràtic abans de l'entrada de les tropes franquistes, concretament la setmana que va del 28 de gener al 4 de febrer de 1939. Alguns dels aspectes generals de la seva figura havien estat ja tractats des de feia anys en alguns articles publicats a escala local, d'altres romanien en calaixos de familiars o coneguts. Mai s'havien aplegat en la profunditat del treball que comentem.

El llibre, obra coral escrita per més mans que les citades en portada,

després d'un important treball de recerca documental i transcripció de textos, ens endinsa en la vida però també en l'obra escrita de Ballesta. La primera part es concentra de forma lògicament cronològica en el seu recorregut humà i polític, però també en el seu perfil paral·lel d'escriptor, tant literari com periodístic. Se'ns situa perfectament en la societat escalenca on va néixer a finals del XIX i on va viure part de la seva primera joventut. Dades bàsiques per comprendre el seu tarannà personal i el seu compromís col·lectiu que adquirirà ben aviat. En la segona, molt més extensa, es recupera per al gran públic una part del seu llegat de narrador, poeta i articulista. Una obra que estava totalment dispersa en les nombroses revistes i diaris on col·laborà. Són en aquestes pàgines on probablement es troba a faltar una contextualització més àmplia de cada escrit, cosa que hauria donat un valor afegit més al recull.

La vida de Ballesta és la constatació que existí un catalanisme d'arrel popular, de base republicana i laica, indisociablement compromès amb la cultura del país i amb els seus drets polítics, cívics i de recerca del benestar col·lectiu. L'activitat polifacètica de Ballesta exemplifica un tipus de personalitat que encarna aquest sector de catalans que tigueren l'oportunitat durant els anys trenta de fer possible la realització dels seus ideals i que la derrota de 1939 estroncà definitivament. Alguns visqueren el seu exili interior, d'altres, com Ballesta, l'exili físic.

Obres com aquesta, que ens enfoquen amb precisió els detalls de la vida d'una persona en el seu espai vital, ajuden, sovint molt més que d'altres d'en-

focs generalistes, a comprendre l'atmosfera d'una època. Es tracta, doncs, d'un treball divulgatiu i reivindicatiu però també d'un estudi historiogràfic en profunditat. La biografia de Ballesta ens permet il·luminar de prop les necessitats vitals de certs sectors de la població del primer terç del segle XX, de les seves lluites laborals i dels seus processos de conscienciació reivindicatius. També dels seus mecanismes per formar-se i cultivar-se, mai renyits amb l'entreteniment i la diversió. El fenomen de la sociabilitat popular i de les formes particulars que adquireix, en aquest cas dins l'àmbit escalenc, té en l'anàlisi de les obres representades per l'Agrupació Dramàtica del Centre Social un magnífic exemple per continuar investigant. Un elenc del qual no només Ballesta n'era protagonista, també en formava part un altre personatge que tindrà, anys més tard, un paper capdavanter a ERC, partit on arribà a ser-ne el secretari general, Martí Rouret.

Les publicacions on Ballesta col·laborà i en algun cas dirigí, són també objectes d'estudi a aprofundir per conèixer encara més les inquietuds i els anhels dels sectors socials que s'hi expressaven i les formes i els llenguatges que utilitzaven. Els escrits i poemes on identifica (i s'hi identifica) un paisatge concret, on hi descriu la seva gent i on, en definitiva, extreu de l'anonimat elements populars per a reivindicar-los, lliguen perfectament amb els seus articles polítics, més estrictament ideològics, que escriurà bàsicament durant la seva activitat militant als anys trenta.

L'esforç d'investigació i divulgació que suposa l'acurada edició d'aquest llibre ha de suposar un estímul per continuar la labor de completar una

sèrie de línies analítiques iniciades i que caldria no abandonar i ampliar, per exemple la dimensió nacional de Ballesta (arribà a ser membre del reduït grup dirigent del directori d'ERC), ja que el material documental existent i que s'ha mostrat dona per força més.

Albert Testart i Guri

DUES HORES... ALS BÚNQUERS DE LA JONQUERA

Joan Manuel Alfaro Gil i Pablo de la Fuente

Figueres, Publicacions de la Fundació Les Fortaleses Catalanes, 2009, 166 pàgines.

El patrimoni militar no ha estat per regla general molt valorat al nostre país. La Fundació Les Fortaleses Catalanes porta una colla d'anys estudiant-lo i divulgant-lo. Una tasca no gaire senzilla. Si bé algunes fortaleses, castells o ciutadelles són de més fàcil reivindicació per la seva multiplicitat de funcions i utilitats o pel seu vessant artístic o arqueològic, els búnquers dels quals ens parla aquest llibre són un element d'un component tan clarament militar que la seva dificultat és evident.

Però més enllà del que en pugui resultar de revalorització del patrimoni comarcal i de la seva explotació, el llibre és un treball d'història militar. D'història militar dels anys quaranta dels segle XX centrada en un àmbit geogràfic molt concret, la Jonquera. La popularment i més coneguda com a Línia P (també se l'ha denominat com Pirineus, Pérez o Gutiérrez) es construí físicament a partir de 1945, però ante-

riorment, i des del final de la guerra civil, existí un altre projecte defensiu a la frontera francesa que oficialment prengué el nom de C-6 o Organització Defensiva dels Pirineus Orientals. Aquest projecte, mai del tot finalitzat, s'inicià ja a finals de 1939 i va tenir com a protagonista, en un dels sectors en què estava dividit, la zona del municipi de la Jonquera.

Alfaro i De la Fuente, bons coneixedors del món constructiu militar, analitzen tant els projectes ideats sobre el paper com les restes que encara es conserven dels elements edificats durant aquells primers anys quaranta. Aquest sistema defensiu restà inacabat, ja que la finalitat per a la qual va ser construït, una possible invasió alemanya de la península Ibèrica, deixà de tenir sentit en evolucionar de forma ràpida el curs de la Segona Guerra Mundial. La nova conjuntura internacional obligarà el règim franquista i els seus estratègies militars a replantejar i a adaptar completament els sistemes de protecció contra un possible atac a través de la frontera hispanofrancesa. Un sistema que caldrà, almenys en la zona empordanesa, que sigui estudiat amb el mateix detall en un proper treball d'investigació.

El món militar i sobretot el d'organitzacions estratègiques i logístiques no sol ser, pels seus conceptes tècnics i pel seu llenguatge, una temàtica apta per a grans públics no iniciats. Els autors aconseguixen, no obstant això, el propòsit bàsic de la col·lecció en què es publica aquest llibre, ser amens i clars. Pedagògics, en definitiva. Ajudats pels esplèndids dibuixos originals extrets dels expe-

dients constructius i amb una narració àgil sense més afegits que la informació necessària, se'ns obre als ulls del lector un aspecte del passat recent de la comarca al qual no se li havia presat l'atenció que mereixia.

A part de l'evident anàlisi completa de la xarxa d'observatoris, centres de resistència, defenses antitanc, nius de metralladores o centres de comandament del que es componia el projecte defensiu C-6, el llibre també ens situa el context polític en què el règim es movia en els seus primers anys i la dinàmica internacional en la qual estava immersa. Aspectes que afavoreixen una millor comprensió del perquè de la idea de construir aquests elements de defensa. Uns elements d'enginyeria que de forma profana es coneixen per búnquers, però que els autors del llibre no s'estan d'esmenar l'error popular. En realitat estem parlant de casamates.

Probablement un dels aspectes que queden parcialment tractats en l'estudi i que completaria la visió des del punt de vista comarcal, seria l'impacte humà, social i econòmic, que suposà la construcció d'aquest entramat militar en el territori. A part de les poques pàgines dedicades a analitzar els batallons de treballadors i del testimoni en forma d'entrevista a un d'ells, les repercussions sobre aspectes col·laterals que incidiren en la vida dels veïns dels pobles dels voltants són de vital importància per entendre algunes de les formes de creació de consens entorn del règim franquista o, directament, de desincentivar-ne qualsevol oposició, encara que fos passiva. Els elements patrimonials materials, siguin del tipus que siguin, i la seva

justa reivindicació present com a parts de la nostra història, no estan renyits amb la seva dimensió més intangible sense la qual qualsevol anàlisi sempre queda limitada.

Albert Testart i Guri

**EL PENSAMENT DE JOAQUIM XIRAU.
NOMS DE LA FILOSOFIA CATALANA**

Diversos autors

Documenta Universitària, 2007, Girona, 228 pàgines.

No creiem equivocar-nos si afirmem que Catalunya mai ha estat terra de filòsofs. Som ciutadans d'un poble mancat d'una tradició filosòfica suficientment forta perquè pugui permetre l'aparició de pensadors de renom internacional. Si ens mirem les coses des d'un angle estatal, tampoc trobarem massa diferències. Ortega y Gasset en seria la gran excepció, un filòsof que va començar a construir del no-res, un pensador que va iniciar un procés sense el qual no s'expliquen obres com la del nostre filòsof figuerenc. Xirau fou un filòsof pertanyent a la generació intel·lectual republicana, la seva trajectòria intel·lectual no hauria de restar desconeguda per a tots aquells que s'interessin per la nostra tradició cultural. Dins del panorama de la filosofia catalana contemporània hi ha un seguit de noms que brillen amb llum pròpia: un d'ells és el del nostre protagonista, Joaquim Xirau.

El llibre que presentem vol ser una introducció a la figura d'aquest notable filòsof català. Es tracta d'una

obra suficientment calidoscòpica perquè puguem besllumar la riquesa d'un pensament que abraça diferents nivells i aspectes. Obra coral i polifònica, ens permet veure el relleu intel·lectual de Xirau des de diferents punts de vista. Comptat i debatut, el propòsit principal d'aquest llibre és oferir-nos una visió general d'aquest autor tan desconegut. Cada capítol és una aportació que ens ajuda a entendre alguns dels principals registres d'aquest pensador. Destaquem la seqüència que segueixen els capítols, l'ordre amb què es troben articulats, la seva estructura discursiva. No podem parlar de tots ells, en destacarem uns quants. Així, per exemple, Vilanou aprofundeix, en un capítol magnífic, en l'aportació pedagògica de Xirau. El filòsof de l'educació Octavi Fullat signa unes planes suggestives i penetrants. També volem subratllar el capítol escrit per Miquel Siguan, que el va conèixer personalment i que, d'aquesta manera, pot presentar aspectes molt interessants de la seva personalitat. També creiem que el capítol inicial és clau. Escrit pel seu fill, Ramon Xirau, ens presenta un retrat significativament titulat: "Memòria de Joaquim Xirau".

Són moltes les conclusions positives que es desprenen de la lectura d'aquest llibre. Així per exemple, que la producció filosòfica de Xirau és difícilment negligible, que és altament recomanable. Els autors d'aquest llibre aconsegueixen mostrar-nos el valor de la seva tasca pedagògica, del seu magisteri filosòfic, del seu compromís intel·lectual. Creiem que el seu llegat seguirà il·luminant-nos a tots els que ens apropem a les seves reflexions. Els

valors espirituals que emanen de la seva vida perduraran en el record de tots els seus lectors. El seu magisteri persistirà a través dels seus deixebles. Tots hem d'estar orgullosos d'un intel·lectual com aquest, d'un home lúcid i valent, el compromís del qual amb el país i la societat civil fou inqüestionable. El seu republicanisme marcarà el seu itinerari intel·lectual, el seu compromís polític condicionarà la seva obra com a persona dedicada al pensament filosòfic.

El llibre ens acosta a una tasca filosòfica que comprèn la docència i l'escriptura. És innegable que Xirau és una personalitat rellevant dins del panorama intel·lectual contemporani hispànic. En un país tan erm, filosòficament parlant com el nostre, noms com els de Xirau no poden passar desapercebuts. Aquest figuerenc fou un home capaç de construir un pensament propi, una proposta filosòfica personal que respongués a la seves inquietuds davant del món i de la vida. També volem recordar-lo acompanyat d'Antonio Machado, tot empenent el camí de l'exili, una ruta que l'acabarà duent a Mèxic. Allí trobà la mort, quan només tenia 51 anys. La seva mort desafortunada i prematura li impedirà continuar amb la seva obra.

Ens trobem davant d'un llibre que vol ser també un homenatge a una figura malauradament massa poc coneguda. Per a tots aquells que vulguin començar a conèixer aquest pensador empordanès recomanem la lectura d'aquesta obra. Creiem molt sincerament que els seus lectors no se sentiran decebuts. Valorem aquesta publicació molt positivament, aplaudim produccions com aquesta. En un país que tan

fàcilment oblida els seus autors, en un país on la filosofia pateix un enorme descrèdit institucional, és més necessari que mai reivindicar la talla filosòfica de persones com Xirau. El seu record pot animar-nos, il·luminar-nos i orientar-nos enmig d'aquesta postmodernitat tan ombrívola.

Guillem Turró i Ortega

QUAN ELS NAZIS SOPAVEN A FIGUERES

Jordi Vila

Roses, Roses Edicions S.L., febrer de 2009. Narrativa, pàgines 199.

Novel·la d'intriga, aventures i amb tocs d'humor, ambientada en la segona meitat de la Segona Guerra Mundial, i en la qual trobem com a element original el fet que el protagonista, un capità de la Luftwaffe i pilot "heroi" del bombardeig de Guernika, de nom Andreu Masmajor, és nascut a Figueres, ciutat on té inici la trama argumental, i que continua a Irlanda, Alemanya o França. L'argument recau en el personatge principal, que passa d'estar destinat a la *Kommandantur* de Perpinyà, motiu pel qual es propicia que els oficials alemanys vinguin a sopar a l'Hotel Duran de Figueres, a trobar-se fent d'espia pel ministre de Propaganda del III Reich, Joseph Goebbels, en contraposició amb la resta dels serveis secrets de l'exèrcit alemany.

Cal destacar d'aquesta obra narrativa que el protagonista, l'heroi de la trama, és un oficial alemany, fet poc freqüent en les novel·les d'aquest gènere. D'alguna manera, l'autor recu-

pera una perspectiva de la ficció bèl·lica provinent d'autors com el danès, Sven Hassel, el qual també tenia l'exèrcit alemany, i un grup concret de combatents crítics amb el sistema però que en formen part i que van a la seva en molts aspectes, com el protagonista, Andreu Masmajor, el qual ressegueix el conflicte bèl·lic a partir de l'espionatge. Com Hassel, Jordi Vila humanitza el personatge, el deslliga del tòpic amb relació a l'Alemanya nazi i converteix el protagonista en un ésser estrany, obert al món, amb un cert aire mundà, sofisticat?, amb gust per la llengua i cultura catalanes, i concretament l'empordanesa, que no dubta a malpensar, malfiar i malparlar del Reich alemany quan ho considera oportú, que és sovint, potser massa.

Amb tot, *Quan el nazis sopaven a Figueres*, no podem considerar-la una novel·la històrica *ad hoc*, atès que els fets històrics reals no predominen sobre els ficticis, sinó més aviat una novel·la d'intriga ambientada en un context històric determinat que té com a referència i punt d'inici la Figueres de principis dels 40. Tot l'argument està circumscrit a determinats fets històrics concrets i reconeixibles clarament, però la trama interna és pura ficció, donant-li molt dinamisme a l'acció combinat amb nombrosos escenaris curiosament triats i d'indubtable riquesa narrativa.

L'autor es mou amb desimboltura en l'època on transcorre la trama, atès que aquesta no és la seva primera obra ambientada durant la Segona Guerra Mundial, també ho foren *L'home de Perpinyà* (2005) o *Aquell luxuriós estiu del 41* (2000), la qual cosa en delata el coneixement de l'època. No tro-

bem massa profunditat psicològica en determinats personatges que realment donen molt de joc en el conjunt de l'obra, com és el cas d'en Villalba, la Montserrat o la Carme, els quals passen per l'acció de forma continuada i dels que el lector pot intuir perfectament la seva importància, tant pel que fa a Andreu Masmajor com pel que fa en el conjunt de la trama argumental. Tot i això, no es tracta d'una novel·la psicològica sinó d'acció i aventures i, en qualsevol cas, no perd en cap moment l'interès ni el conjunt de la trama se'n veu afectat.

La novel·la, escrita en llengua catalana, té un gir molt empordanès que la fa especialment atractiva per al lector de l'Empordà, amb l'ús del *pas*, d'herència francesa, o termes com *fressa* en comptes de *soroll*, comunament trobat en la narrativa catalana actual; aquesta llicència normativa, curiosament la fa molt propera al lector empordanès i lliga perfectament amb la unió entre l'Empordà i la Catalunya Nord; un vincle que, a poc a poc, hem anat perdent entre territoris amb molts elements en comú. L'obra té una narrativa àgil i despullada de barroquismes, com pertoca al gènere que permet transportar-nos seguint les aventures del protagonista amb rapidesa i sense perdre's en digressions innecessàries i poc freqüents en el gènere policíac, d'intriga o suspens.

Per últim, cal remarcar, que un dels valors més rellevants del conjunt de la novel·la és haver creat una obra de ficció, que arrenca en la Figueres de principis dels 40, en una època en què no s'hi ha aturat gairebé mai ningú, excepte el mateix

autor, en parlar de l'Empordà i de Figueres, i que constitueix un autèntic pou d'història i d'històries, tant fictícies com reals, encara per explorar que Jordi Vila treballa amb ofici i destresa, obrint camins que solen ser massa sinuosos com perquè literats o investigadors s'hi llencin com caldria esperar.

Alfons Martínez Puig

JAUME MIRAVITLLES: D'EUROPA A AMÈRICA. DIETARI D'EXILI (1941-1945)
Edició a cura de Ramon Batalla
Barcelona, Proa, 2009, 185 pàgines.

Poques vegades la descoberta d'un manuscrit pot suscitar tanta expectació com aquest *Dietari d'exili* que Jaume Miravittles va escriure entre el 18 de juny de 1941 i el 24 de maig de 1945. En un moment clau de la seva biografia personal –sobrepasant-se a una nova situació que si bé coneguda no per això menys difícil (ja havia estat a l'exili durant la Dictadura de Primo de Rivera)–, aquest document ens mostra com l'home i el polític han de sobreviure en un escenari que dibuixa com a rerefons l'exili republicà del 39, l'esclat de la Segona Guerra Mundial i les seves conseqüències d'abast global.

L'edició i la introducció del volum ha anat a càrrec de Ramon Batalla, un dels majors coneixedors de la biografia de Jaume Miravittles. Des de fa més de cinc anys, aquest historiador s'ha submergit en la història personal i política del qui fou Comissari de Propaganda de la Generalitat de Catalu-

nya durant la Guerra Civil. La introducció va precedida per un pròleg de Pere Gabriel, catedràtic d'història contemporània de la UAB i director de la tesi que està elaborant Batalla sobre la biografia de Miravittles.

El dietari que es presenta no és simplement un exercici de transcripció, sinó que es tracta d'una acurada edició complementada amb notes a peu de pàgina que aporten informació valuosa sobre el context i, sobretot, permeten conèixer cadascun dels personatges que hi surten esmentats. Un índex onomàstic i una selecció de fotografies completen el volum. Bona part del dietari gira a l'entorn de les peripècies que l'autor va haver d'afrontar i dels neguits que va haver de vèncer per culminar el seu viatge. S'hi troba a faltar, però, un mapa de la ruta –gens fàcil– que Miravittles va fer per acabar arribant el 30 d'octubre de 1941 a Mèxic.

Malgrat aquest detall menor, el dietari és imprescindible per conèixer aspectes ignorats o poc coneguts sobre els primers anys d'exili del polític figuerenc. En primer lloc, és un testimoni en primera persona de l'estat anímic que va acompanyar l'autor en cadascuna de les seves peripècies i que conté, fins i tot, algunes incursions en la seva vida més íntima. En segon lloc, mostra el caràcter extrovertit i emprendedor d'un Miravittles que difícilment es deixava vèncer davant les adversitats i que arribava al Nou Món amb l'objectiu de fer diners. Com si fos un *bussinessman* fet a si mateix, el Miravittles polític es converteix en un actiu publicista que utilitza els seus nombrosos contactes, que observa i analitza les societats nord-americana i mexicana i

intenta adaptar-se a la nova realitat on li toca de viure. Paral·lelament al publicista, aquestes pàgines deixen veure un altre Miravittles articulista que ja en aquests primers anys de l'exili escriu nombrosos articles i assajos que l'aniran resituant políticament. Al llarg del seu periple per Europa, Àfrica i Amèrica, s'interessa per conèixer la història dels països que estaran cridats a tenir un major protagonisme durant la segona meitat del segle XX (l'URSS, Alemanya, Estats Units). Dedica moltes hores a la lectura de textos clàssics i d'autors contemporanis amb una atenció predominant a la geopolítica internacional a partir de l'obra d'un estol d'escriptors ben diversos que comprenen des d'Aldous Huxley fins a André Gide o Cavour. En aquesta actitud i, sobretot, en els temes que va abordant al llarg del dietari, s'intueixen algunes de les qüestions que caracteritzaran la seva producció periodística en el decurs del seu llarg exili. El seu interès se centra en l'actualitat del moment, desitjant-ne les causes de les conseqüències i aportant-hi reflexions personals. En aquests primers anys, en canvi –com sí que farà posteriorment– Miravittles evita de fer una revisió memorialística de la seva actuació i la del bàndol republicà durant la Guerra Civil i la més immediata postguerra. Una de les poques excepcions és –potser– quan es refereix a l'escassa determinació de Companys per constituir el Comitè Nacional i al seu paper d'intermediari per fer decidir el president. Sorpren, a més, la seva sinceritat en relació amb alguns dels seus conciutadans i correligionaris. Per exemple, quan critica l'obra de Josep Puig Pujades, *Tragèdies de Veïnat*, de la qual en diu que fou tan

prometedora i, no obstant això, tan poc interessant.

El volum és, en definitiva, un clar i valuosíssim exponent de la literatura del jo que, a diferència de les memòries –a vegades escrites a mida i passades pel sedàs dels record–, aporta una datació precisa i una informació “justa” del pensament de l'autor. Ell mateix ho corrobora: “No vull fer amb aquest diari, el que fan gairebé tots els autors, una crítica o un elogi constant de la seva persona. Vull consignar fets, però tampoc vull alabar-me”.

Les cobertes d'aquell volum perdut en què s'hi veu l'esfera del món encapçalades per una àguila i un avió que volen, a sota d'unes lletres que assenyalen “Les Ailes”, potser evoquen que, ja des de ben jove, les ales d'en “Met” estaven predestinades a volar ben alt.

Anna Teixidor Colomer

HISTÒRIA I REFLEXIÓ

LA PÀTRIA DELS CATALANS. HISTÒRIA, POLÍTICA, CULTURA

Josep Maria Fradera

Barcelona, La Magrana, 2009, 348 pàgines.

En aquesta darrera publicació del Catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat Pompeu Fabra se'ns ofereix, entre molts d'altres escrits, la darrera versió de la seva ponència presentada al Congrés sobre *El paisatge com element vertebrador de la identitat empordanesa* que es va celebrar a Figueres i a Peralada al novembre del 2006 en ocasió del cinquantenari de

l'Institut d'Estudis Empordanesos. Un escrit, com ja varen tenir ocasió de constatar els lectors de les actes d'aquell congrés, en què se'ns aporta tota una sòlida interpretació de l'evolució del mite empordanès i dels diferents factors que ajuden a la seva permanència en el temps, però també a la seva evolució quant a continguts i referents culturals i polítics.

Aquesta part, la més "empordanesa" del llibre, està acompanyada per la reedició d'un polèmic (almenys en l'àmbit de la història acadèmica) article que Fradera va publicar a l'any 2005 al diari *El Punt* sobre un fenomen encara d'actualitat com és el del procés de recuperació de l'anomenada, de forma políticament correcta, memòria històrica. L'article en qüestió es titula directament "Roses, 1936". Una reflexió en clau d'historiador però fent incidència, com ja intuïm en l'enunciat, en el seu vessant personal i familiar. Interessant, en definitiva, per la reflexió sentida entorn a la necessitat de reconciliació de les persones després de fets traumàtics i el paper que hi juga la societat civil i el poder polític, juntament com no podia ser d'altra manera, amb la Història, en la seva correcta viabilitat. Aquest pensament torna a aparèixer al final del llibre en un escrit titulat "Les polítiques de la memòria, la tasca de l'historiador i el buit sota els peus de l'esquerra espanyola". Fradera es posiciona aquí contra certes fórmules que s'apliquen als darrers anys entorn d'aquest tema. Afirmarà de forma explícita: "...és dubtós que aquesta sigui la prioritat ideològica en les presents circumstàncies. Allò essencial és elaborar una política i una

cultura de transformació a l'alçada del present, a l'alçada de la posició econòmica i social en la qual el país se situa. Més enllà, el debat intel·lectual té les seves pròpies normes i una utilitat política problemàtica si se subordina una vegada més a les immediateses de l'agre moment polític que viu la societat espanyola" (pàg. 309). Es pot dir més alt però no més clar.

La clau personal es manté també en d'altres escrits del llibre com el que fa referència a les seves vivències de jove a l'Institut de Mataró a finals dels seixantes i inicis dels setantes. Un exercici on se'ns transmet, entre la nostàlgia, la voluntat de rescatar de l'oblit una sèrie de posicionaments polítics i d'actituds ideològiques que les darreres dècades s'han endut en el marc del possibilisme postfranquista.

Tanmateix, el gruix d'aportacions i anàlisis històriogràfiques que podem trobar a la resta del llibre girarà entorn del que és el seu estudi de referència publicat a principis dels noranta: "Cultura nacional en una societat dividida". Un treball, d'altra banda, imprescindible per entendre les bases de la societat catalana contemporània. Aquest cop, tanmateix, se'ns donarà una dimensió nova, més actualitzada i completa sobre la seva perspectiva històrica, bàsicament del XIX català. Cal destacar la redefinició que fa Fradera del que fou la Renaixença i el paper del món dels intel·lectuals, si és que ja els podem anomenar així, a la societat catalana des de 1835.

També, una entrada sobre el catalanisme, publicada inicialment en castellà per a un diccionari sobre política i societat a l'Espanya del XIX, ens dona la seva elaborada visió sobre aquest fe-

nomen polític i cultural nascut al Principat. Fradera li dóna una perspectiva poc (gens) lligada a la iniciativa popular sinó que relaciona el catalanisme en el marc de la redefinició de les categories de relació entre Catalunya i la resta de l'Estat (nació, entitat política, regne....) per part de certes elits dirigents del país en un moment de recerca de les bases sobre les quals orientar la direcció efectiva de la societat catalana. Sota aquest concepte de catalanisme, s'elimina qualsevol veleïtat de teleologismes en emmarcar-ho perfectament en el seu moment cronològic, històric, en definitiva. En d'altres escrits recopilats en aquest llibre, sobre la redacció de l'actual Estatut d'Autonomia de Catalunya del 2006, Fradera segueix aquesta línia interpretativa. No cal dir que es tracta d'una posició valentament polèmica de la qual se'n pot discrepar ideològicament, però no per manca de rigor i precisió.

Finalment, encara que el capítol que se'ns presenta sobre l'imperi espanyol pugui semblar més fora de context en un llibre titulat *La pàtria dels catalans*, la perspectiva en què és estudiat ens facilita la inserció del fet colonial dins el desenvolupament de la política i de les identitats en construcció de tota la història espanyola i catalana del XIX. La independència de Cuba, Puerto Rico i Filipines el 1898 obrirà una nova porta a l'evolució peninsular i a la relació política, però també afectiva, entre els seus diversos pobles de la que encara avui en dia en som majoritàriament deutors.

En definitiva, ens trobem davant d'un llibre que ens obliga a pensar, que necessàriament fa interrogar-nos sobre molts aspectes del nostre passat

col·lectiu recent i que aconsegueix allò que els llibres d'història sovint ni tan sols es plantegen: inserir la matèria d'estudi, el passat, com a element encara viu en el present, gairebé en el dia a dia, i determinant per als nostres enfoc en la construcció del futur.

Albert Testart i Guri

SOCIETAT

50 ANYS AMB LA PENYA MOTORISTA FIGUERES, 1959-2009

Santi Coll

Figueres, Penya Motorista Figueres, 2009, 112 pàgines.

La vida associativa de Figueres i de la comarca no ha estat gaire tractada en la nostra historiografia local. Disposem des de fa anys d'algun estudi sobre el futbol figuerenc i sobre l'escalenc. Però d'altres esports més minoritaris, o potser no tan popularitzats, no han captat amb prou feines l'atenció dels nostres estudiosos. La publicació d'aquest llibre sobre la Penya Motorista Figueres, aprofitant una fita tan important com són les seves bodes d'or, ens brinda una magnífica oportunitat d'incrementar i ordenar els nostres coneixements sobre el motor empordanès, dotze anys després que una persona tan implicada en aquest món com Eduard Clavaguera publicqués *Figueres motociclista*.

El 1999 Josep Maria Bernils escrivia des d'aquests mateixos *Annals* (pàg. 217) que “encara no s'ha fet l'estudi dels jocs i esports que s'han practicat a Figueres al llarg de la seva

història". L'aportació de Santi Coll ens acosta un pas més en aquest camí. Un llibre il·lustrat amb tota una col·lecció de fotografies que ens acompanyen en la narració cronològica dels fets més importants de la vida de la Penya durant mig segle.

Llegir el llibre de Santi Coll ens acosta a un fenomen que va més enllà d'una afecció o d'un club esportiu, el fenomen del motociclisme és molt més que això. Especialment en una ciutat com Figueres en què part de la seva història industrial ha estat estretament lligada al món del motor. És des d'aquesta perspectiva que es comprèn més bé el naixement de la Penya el 1959 com a una iniciativa que continua i millora la d'altres grups pioners, com per exemple el Moto Club de l'USPEAC, que ja actuava des dels anys quaranta.

Figueres, doncs, ha desenvolupat durant una època de la seva història del segle XX una cultura que ha lligat la iniciativa empresarial amb la passió i amb l'entreteniment que finalment ha esdevingut esport. Un fenomen que per a molts sectors de la ciutat i de la comarca ha generat sentit d'identitat i, en moments d'èxit, orgull i elements de cohesió social. Però el que ha estat més important per al teixit ciutadà, és que, durant els moments de crisi, la Penya s'ha mantingut com un referent estructurat que amb el temps ha pogut celebrar, adaptant-se als nous temps, cinquanta anys.

El suport del món empresarial (la indústria, la construcció, la distribució, el comerç) una veritable mostra del que és la societat civil, ha estat un factor clau en la vida d'aquesta associació. Però com ens indica Coll a través de diversos exemples, els poders polítics (i

fins i tot militars) de cada època han intentat condicionar o utilitzar les activitats que organitzava la Penya Motorista. Com ho han intentat, de fet, amb tots els fenòmens que arrossega l'assistència massiva de gent o, de forma més actual, els que incrementen les audiències televisives. En aquest sentit, les relacions de la Penya amb el règim franquista, no només el seu naixement gairebé imprescindible com a secció d'*Educación y Descanso*, sinó les dificultats o facilitats segons el moment per organitzar curses i disposar d'espais, són un dels fils argumentals que donen per a futures ampliacions d'aquest treball.

L'esport és evidentment un element molt important en la història de la premsa. Premsa i esport han canalitzat la comunicació de masses també a casa nostra. Existeix una certa tradició de premsa esportiva, però també de premsa d'informació general a Figueres que ha tractat en profunditat el món de l'esport com a espectacle de competició. Llegint les pàgines del llibre comprovem, per exemple, com el naixement d'un altre mitjà de comunicació comarcal com fou la TV de Figueres va cobrir activament els esdeveniments motorístics locals durant els anys vuitanta.

Esperem, doncs, que en un futur proper alguns investigadors de la comarca ens il·lustrin amb una completa anàlisi del fet esportiu a l'Empordà. Necessitem encara, no obstant això, moltes més monografies sobre clubs i penyes, sobre premsa esportiva, sobre la relació amb les autoritats del moment, sobre el perfil dels diferents practicants, en definitiva, una veritable història sociològica de l'esport empordanès.

Albert Testart i Guri